

A
LEVIRATUS TÖRTÉNETE

ÍRTA:
DR. RÓTH ERNŐ

BUDAPEST, 1941

Felelős kiadó: Róth Ernő.
Neuwald Illés Utódai könyvnyomda, Budapest, VIII., Üllői-út 48.

Anyám emlékére.

Bevezetés.

Egyik a régi népek közt általánosan elterjedt szokásjogról, a levirátusról¹ kívánok értekezni. A kérdéskomplexum kiterjedtsége miatt főleg a hébereknél szokásban volt leviratust szándékoszóm megvilágítani. Természetesen a más — keleti és nem keleti — népeknél előforduló sógorházasságot is bevonom a tárgyalás körébe, ha azok hozzájárulnak a hébereknél dívott szokás megvilágításához.

Már itt megjegyzem, hogy teljesen téves a leviratust keleti szokásnak feltüntetni. Tárgyalásunk folyamán ugyanis világosan látni fogjuk, hogy a sógorházasság szinte minden alacsony kultúrfokon álló népnél megtalálható, függetlenül a fajtól és geográfiai viszonyoktól. Amíg a tudósok főleg a bibliai népek kultúrájának feldolgozásával foglalkoztak, addig úgy látszott, hogy a leviratusi intézménynek is a klasszikus Kelet a szülőanyja. Red-slob pld. kánaáni eredetűnek tekinti.² A törzsek szokása ugyanis nem lehetett eltérő a környezet kultúrájától, és ha Juda ragaszkodott a sógorházassághoz, úgy bizonyára Kánaánban általánosságban szokásban volt. Benary viszont hébier szokásnak tünteti fel,³ Geiger szerint Juda törzs hajlamának speciális sarjadéka.⁴ A Midras pedig egyszerűen kijelenti, hogy Juda volt az első, aki a sógorházasságot fiával végrehajtattia.⁵ Nachmanidesz (1195-1270), aki az Aggada iránt szkeptikusan viselkedett,⁶ nem akarja ezt az állítást elfogadni és azt mondja, hogy nem tudjuk, vajjon volt-e Juda előtt is leviratus.⁷ Amióta azonban feldolgozták a legkülönbözőbb népek kultúráját és társadalmi berendezkedését, ráeszmélhattünk, hogy a sógorházasság nem jellegzetesen keleti intézmény. Legfeljebb annyiban keleti, hogy nagyon régi időtől

¹ Speciális sógorházasság (Levir lat. = sógor), amikor egy férfi elhunyt testvérének özvegyét feleségül veszi.

² Red-slob, 6.

³ Benary, 17.

⁴ Jüdische Zeitschrift I. 21. pp.

⁵ Gen. Rabba S. 85.

⁶ Asulai Ch. J. D. Jofe Lelew III. 127. Schute Gaborim Glossar. Ab. Sara c. 2. L. még Tal. jer. Nasir VII. 56. b.

⁷ Nachmanides Mózes, Kommentár Genesishez 38, 12.

ránkmaradt emlékek igazolják a leviratus keleti elterjedtségét. Valójában azonban nem a keleti kultúra egyik elemével állunk szemben, hanem sokkal inkább egy a primitív népek társadalmi és (esetleg hitszemléletének magától értetődő szokásával).

Ez a megállapított tény arra készített bennünket, hogy a kezdetleges kultúrfokon álló társadalom különböző megnyilvánulásait tegyük vizsgálat tárgyává, mert csak ezek a különböző tényezők eredményeznek egy olyan helyzetet, amely a sógorházasságot önként fejleszti ki magából és fenmaradását hosszú időn át biztosítja. Ha azonban egy különleges tényezővel kísérjük meg a leviratus titkát felfedni, nehezen találhatunk olyan magyarázatot, amely hiánytalanul megállná a helyét mindenütt, ahol csak a sógorházasság elterjedt volt.

A leviratusnak nagyíokú elterjedtsége, valamint keletkezésének problematikus története eléggé megokolják a kérdéssel való foglalkozást. Látjuk ezt abból is, hogy valamennyi archaológus és a társadalmi fejlődés legtöbb kutatója különös előszere-ttel és intenzitással foglalkozik a leviratusi problémával, többen pedig külön tanulmányt jelentettek meg e kérdés megvilágítása céljából.⁸

Értekezésemben a következő beosztást követem:

- I. A leviratus elterjedtsége.
- II. A leviratus keletkezésének oka és helye a házasságjogban.
- III. A héber leviratus.
- IV. A héber leviratus megszűnése.

⁸ Így: Benary és Redslöb.

I. A leviratus elterjedtsége.

Ha felsorolnának minden törzset, ahol a sógorházasság elterjedt volt, ajkkor a népek és törzsek igen hosszú sorát kellene felsorakoztatni. De a munka céltalan lenne, nem vinne bennünket közelebb a leviratusi intézmény megértéséhez. Leyrer 15 népei sorol fel,⁹ de ez a szám jóval megnövekszik Starcke-nél, ő ugyanis 25 népet említ, ahol a sógorházasság megvolt.¹⁰ Különös buzgalommal gyűjtötte össze a primitív népek jogrendszerét és ezzel kapcsolatban szinte valamennyiüknél megtalálta a leviratus is Köhler József az ő folyóiratában.¹¹ Ebben a folyóiratban részint Köhler, részint más kutatók számtalan kisebb-nagyobb jelentős éggel bíró népnél megállapították a leviratus elterjedtségét.¹² Nagyobb összeállítást készített a sógorházasságot alkalmazó népekről Koschaker is.¹³

Magától értetődik, hogy egy népszokás, amely olyan sok helyen található, nem fejlődött egységesen, így nincs értelme, hogy feltüntessük a leviratus különböző formáit,¹⁴ legfeljebb csak a jellemző vonásokat említjük meg. A chronológiai sorrendre való tekintettel nem a bibliai Juda-Tamar elbeszéléssel kezdem a sógorházasság elterjedtségének vizsgálatát.

Az élemi uralkodóknál már a harmadik ezredben ante (kb. 2700-ban) a következő vagyon és trónöröklési szokás volt: igazi örökös csak az lehetett, aki testvérházasságból származott. Az apa elhunytakor azonban elsősorban nem a gyermek, hanem az elhunyt fivére jön tekintetbe. Ez öröklő a trónt és feleségül veszi özvegy testvérét is, a kiskorú gyermeket pedig adoptálja. Ha ezután meghalt a második fivér is, akkor kerül csak sor arra, hogy az első férj legidősebb fia elhunyt apja örökébe lépjen; amennyiben anyja, a kétszeres özvegy még életben van, úgy ő a hivatalos felesége saját gyermekének.¹⁵ Ennek következtében sok király volt epilepsziás és különös körülmények között halt meg. Ennek a rendszernek okát König a matriarchatusban, valamint abban a törekvésben látja, hogy a nemzetség tisztasága megőriz-

⁹ Herzog Real-Encyklopediájában. s. v. Leviratehe.

¹⁰ Starcke, 176. Note II.

¹¹ Zeitschrift für Vergleichende Rechts'wissens,chaft, Stuttgart.

¹² Lásd: 3. évf. 334, 355; 4. 237, 355; 6. 169, 188; 7. 230; II. 54, 135, 170; 12. 320, 324, 462; 13. 299; 14. 207, 301, 333, 416, 465; 15. 21, 324; 16. 327; 17. 235, 270, 274, 332, 338; 19. 167; 23. 235; 25. 439; 27. 85, 94; 34. 257; 36. 471.

¹³ Koschaker, Quellenkritische Untersuchungen. 46 pp.

W U. i. Redslob, 2.

¹⁵ König Friedrich Wilhelm, A. O. Leipzig, 1931. 29.

tessék.¹⁶ Mindenesetre látjuk, hogy öröklés szempontjából néhol erősebb volt a kötelék a fivérek között, mint apa és gyermek között, továbbá azt, hogy az özvegy elvétele az öröklessel járt együtt, de ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy ott a legnagyobb incestus (vérfertőzés) sem játszott gátló szerepet a házasságkötésnél.

A biblia elbeszéléséből¹⁷ bizonyítva van, hogy Juda idején Kánaánban a sógorházasság oly általános kötelezettség volt – ha a fivér gyermektelenül halt meg –, hogy senkinek sem állt módjában a kötelezettséget megtagadni. Kétségtelen, hogy itt semmi örökösödési motiyum nincs említve, Juda kizárólag azt akarta, hogy Érnek gyermeke legyen a leviratus alkalmazása által. Onan nem akart Ér számára gyermeket nemzeni, ezért Isten megölte őt.¹⁸ A Talmud és a Midrás Ér halálát ugyan nem annyira a sógorházasság megtagadásával, hanem inkább a rendellenes és bűnös házasesetével indokolják. (Coitus extra naturam¹⁸ s. effusione seminis²⁰), mégis igazolva van a leviratus akkori kötelező volta a Sela körüli epizódból. Juda féltette legkisebb fiát, hogy ne kerüljön fivérei sorsára. Azt hitte ugyanis, hogy fiai Tamar incóntinentiája következtében haltak meg.²¹ Mégsem meri kifejezetten Tamarnak megmondani, hogy nem engedi Sela-val a sógorházasságot végrehajtani, csupán kibúvókat keres, hogy azt elkerülhesse.²² Nachmanfdesz hihetetlennek tartja, hogy Juda nem merte volna ezt Tamarnak megmondani,²³ pedig nincs ezen semmi csodálkozni való; Juda sem szállhatott szembe az általános szokással. Tamar vállalkozása és Juda bűnvallomása, melyet a Targum Jonathan oly drámaian ad elő,²⁴ nem lenne indokolt, ha nem lett volna a leviratus végrehajtása Kánaánban határozottan kötelező. Ezt Juda is respektálta Onannal kapcsolatban. Hogy Juda nem merte kockára tenni egyetlen életben maradt fiát, abban nincs mit csodálkozni. Sőt a Jubileumok Könyve szerint Juda

¹⁶ A. O. 30.

¹⁷ Gen. 38, 8-27.

¹⁸ Nowack, I. 345. Benzinger Hauok Encyk.-ban 746. Michaelis II C. 98. Utóbbi azt is bizonyítéknak tekinti a leviratus kötelező voltára nézve, hogy Onan kénytelen volt akarata ellenére Tamart elvenni, de ez talán csak az apai felszólítás miatt volt.

¹⁹ Talmud Jeb. 34. b. Lásd: Heinisch 356. Gen. 38, 6-11-hez.

²⁰ Gen. Rabba S. 85.

²¹ Talmud Jeb. 64. b. szerint Qatlanit (két férjet eltemető nő) nem léphet új házasságra. Maimonides, Biah XXI. 31. szerint, ha ilyen nő eljegyezteti magát, nem gátlandó meg a házassága. Responsumában ugyanis az egész tilalmat babonán alapulónak tekinti. Lásd: EJ. s. v. Ehe.

²² R. Selomo Jizchaki Gen. 38, 11. Michaelis I. c Heimisch I. c.

²³ Nach. Gen. 38, 11.

²⁴ Targum Jonathan Gen. 38, 26.

Selával kapcsolatban is akarta a sógorházasság alkalmazását, csak Juda kánaáni felesége (Bath-Sua) idézte elő, hogy Ér és Onan ne folytassanak rendes házaseletet az arám származású Tamarral, valamint azt is, hogy Sela ne vegye Tamart feleségül.²⁵

Anélkül, hogy a leviratus származási okát praejudikálnók, annyit megállapíthatunk, hogy a Kánaánban uralkodó sógorházasság szigorúan kötelező volt a levirre nézve, (a Tóra leírása szerint azért, hogy gyermeket nemezzon elhunyt fivére számára), nem pedig egy rendelkezési jog az özvegy felett. Egyesek azt is vélik az elbeszélésből megállapítani, hogy Kánaánban és az ősi hébereknél,²⁶ amennyiben a levir nem teljesíti feladatát, vagy ha nincs levir, úgy az elhunyt apja lépett a levir helyébe. Csak ezzel magyarázható Tamar eljárása apósával szemben.²⁷ Van olyan nézet is, hogy Juda azért nem élt Tamarral, mert nem ismertei el azt, hogy a leviratusnál az após is tekintetbe jöjjön.²⁸ A Gen. 38, 26-ban említett kifejezés, **יָסַף יִסָּף עוֹר לְדַעְתָּהּ** értelme egyébként vita tárgyát képezi a Talmudban.²⁹ Onkelos és Jonathan szerint »többé nem élt vele.« Kimchi³⁰ ismer egy másik targumi verziót, amely szerint: »nem szakította meg véle az együttélést.« Természetes, hogy grammatikailag csak[^]előbbi fordítás lehet helyes, amint Samuel ben Meir is figyelmeztet erre.³¹ Az aggadisták felcserélték **יָסַף** igét **סוּף**-al, ugyanez történt Num. 11, 25 verssel is.

Jeremiás úgy véli, hogy az egész Juda-Tamar-elbeszélés az Istar-kultusszal (**גִּשְׁתָּרוֹה**) függ össze. Kánaánban is erősen fejtt volt az Istar-kultusz. Chira – Juda barátja – kadistu iránt érdeklődik,³² ami babiloni nyelven eredetileg kifejezetten Is tartót jelentett. A fátyol használata is erre vall,³³ különösen, ha tekintetbe vesszük az ó-asszír törvényeket is. Ugyanis az asszíroknál aszfaltot öntöttek a prostituált fejére, ötven botütést is kapott, ha betakart fejével ment ki a szabadba.³⁴ Ezt olyan szigorúan vették, hogy azzal szemben is így jártak el, aki elmulasztotta feljelenteni

²⁵ Kautsch, II. 107, 473.

²⁶ A 12 embernek ugyanis nem lehetett a környezettől eltérő szokása. Redslöb, 6.

²⁷ Nowack 1. c. Na:hmanides, Gen. 38, 12. 26. Lásd: Junker 103. Deut. 25, 5-10-bez. Benzinger Haucknál s. v. Familie etc. 745.

²⁸ Heinisch, 357. Gen. 38, 12-23-hoz.

²⁹ Talmud Sota 10. b.

³⁰ Kimchi Dávid, Kommentar zur Genesis. 38, 26.

³¹ Samuel ben Meir, Kommentar zur Genesis (Mikraoth Gedoloth-ban).

³² Genesis 38, 21-22.

³³ Jeremiás, 369 pp.

³⁴ NacEnianides Gen. 38, 15. szerint a prostituáltak általában egy speciális fátyolt vLeletk.

az ilyen nőt a »Palota szájánál«, azaz a bíróság színe előtté. Az erkölcsös nők azonban nem járhattak betakaratlan fővel a szabadban, úgy látszik, még lányok sem.³⁶ A betakaratlan fő az illető megvetett és erkölcstelen állapotát jelezte. Talán ez volt az oka annak, hogy a házasságtöréssel gyanúsított nőnek a fejét a főpap kitakarta.³⁷ A kadistu, a szent prostituált azonban nem volt egész megvetett állapotban, ha férje volt, neki is lehetett betakart fejjel a szabadba kimenni,³⁸ Kánaánban – úgy látszik – mindig betakart fővel járhatott. Juda tehát Tamarban nem közönséges prostituáltat látott, hanem kadistut,³⁹ amikor pedig ráeszmélt arra, hogy nem kadistuval került össze, restellte a dolgot, nem mert továbbra is kutatni utána.⁴⁰

Ezek az adatok természetesen még nem jelentik azt, hogy kétségbe vonjuk általuk az elbeszélés tartalmának megtörténését, legfeljebb arra indíthatnak bennünket, hogy kapcsolatba hozzuk az elbeszélést az Istar-kultusszal. Jeremiás azonban Stucken alapján az egész történetet az Istar-mithosz világába helyezi. Ugyanis a Gilgames-Epos (VI. 42 pp) szerint Istar elpusztítja szeretőit, ez történik Tamar körül is.⁴¹ Megjegyzendő azonban, hogy ha költött dolgokkal állnánk is szemben, nem változtat azon az eredményen, ami az elbeszélésből következik, mivel minden elbeszélés korának képét magán viseli, a kor kultúrállapotát hűen vissza-tükrözteti.

Megállapítottuk az említett elbeszélésből, hogy a leviratus határozottan kötelező volt – ennek elmaradása esetén pedig esetleg az apósházasság – Kánaánban és egyben azon ősi hébereknél, akik ott tartózkodtak. A Mózesi zsidóság leviratusát külön tárgyaljuk.

A Hammurabi-féle emlékek között semmi nyomot nem találunk a sógorházasságra nézve.⁴² Ez kétségtelenül feltűnő, kü-

³⁵ ARB. 34 pp. Gressoian, AOTB. II. 417. »A palota szájára« vonatkozóan lásd Ehelolf, 35. Note 8. Num. 33, 7-8-ból világos, hogy »száj« jelent: arcot és színt h. Lásd még Abc η Ezra Ex. 14, 2. Ezek alapján fordítottam: »Bíróság színe előtt.« A Tóra a bíróságot }7 " (kapu)-val fordítja. A leviratus megtagadó sógor ellen az özvegy a »k.apu«-hoz megy panaszkodni (Deut. 25, 7.), A bíróság székhelye ugyanis a kapunál volt elhelyezve. Lásd: Deut. 16-18, Koschaker, Re:hts'urkunden, 77. p.

³⁶ ARB. I. c. és Gen. 24, 65.

³⁷ Num. 5, 18.

³⁸ ARB. I. c.

³⁹ A 15. versben említett קַדִּישׁ kadistu elírása lehet abból a korból, amikor a kadistu már nem szent prostituáltat jelentet. Lásd: Jeremiás, 370.

⁴⁰ Gén. 38, 23. Heinisch I. c. szerint Juda tudta, hogy Tamar nem kadistu.

⁴¹ Jeremiás, I. c.

⁴² Lásd: Jirku, AOK. 123. Junker, I. c. Heinisch, I. c.

lönösen akkor, ha tekintetbe vesszük azt a körülményt, hogy a szomszéd államokban, Elamban és amint látni fogjuk Assyriában és a hettitáknál is elterjedt volt a leviratus. Ezt a titkot talán azáltal oldhatjuk majd meg, hogy megvizsgáljuk az assyrok házassági intézményét. Könnyen rájövünk majd arra, hogy az a leviratus, amely olyan természetesen beillik az assyr házasságjog keretébe, egyáltalán nem lehet elhelyezést a Codex-Hammurabi-ban. Egyelőre azonban vizsgáljuk magát az asszír levirátust.

Miután a férjelölt apja átadta a leány apjának, vagy ennek elhunytja esetén a leány fivérének a szokásos juttatásokat (biblu, zabullu) és az elfogadó a házassághoz beleegyezését adta, a leánynyomban feleségé (assatu), illetve menyé (kallatu) válik.⁴³

Ha ezután a jegyes »férj« meghal, vagy eltűnik, akkor az elhunyt apjának »jogában áll« a menyét egy másik legalább tíz éves fiához feleségül adni. Ha az elhunyt férjének legalább tíz éves fiúgyermek van (másik asszonytól), úgy az após unokájához is adhatja menyét feleségül. A leány apja csak abban az esetben tiltakozhatik ez ellen, ha a fiú tíz évnél fiatalabb.⁴⁴ Ugyanebből a paragrafusból, de még inkább a 33-ikből az is megállapítható, hogy esetleg apósházasságra is sor kerülhetett. Koschaker azt állítja, hogy a házasság után beállott özvegység esetére nincs bizonyítva az assyroknál a sógorházasság alkalmazása. Sőt éppen abban a speciális esetben, amikor a mózesi jog a levirátust kötelezővé teszi, az assyrfjog a nőt özvegynek nyilvánítja, azaz a nő teljesen visszanyeri önállóságát.⁴⁵ A valóság ezen a téren az, hogy valamennyi népnél, ahol a leviratus és az apóssal, vagy mostohagyermekkel való házasság előfordul, ott elsősorban a levirátust alkalmazzák; apóssal vagy mostohagyermekkel való házasságra csak akkor kerül sor, ha a levirattal nem történhetik meg a házasság.⁴⁶ Mivel pedig arra van bizonyíték, hogy a mostohafiú és az após elvették a házasság után özvegységre jutó nőt,⁴⁷ világosan következik, hogy a levir méginkább elvehette az özvegyet. Hogy Koschaker ezt nem találja meg

⁴³ ARB. 30, 43, §S-

⁴⁴ ARB. 43. §, A 10 éves korhatár bizonyára mini férfiúi képesség kifejtésére alkalmas kort jelent. A héber jog erre nézve, valamint a leviratus alkalmazhatására 9 év é; 1 nap is kort állapít meg. Lásd: Jef. 96 ab. Nidda 32 b., 43 b. Maim. Jibbuan I. 16. De közismert, hogy a talmudi jog szerint, ha valaki egy napot betöltött az eltelt esztendő után, már egy évvel idősebbnek tekintik, így az assyr-jogban említett tíz év megfelel a héber jogban említett kilenc év és egy napnak.

⁴⁵ Koschaker, Quellen. 49 pp. Azonban ez attól függ, hogy mi volt A. 33. t. c. hiányzó részében.

⁴⁶ L. Benzinger, Arch. 238. Peiser F. E. O.L.Z. 1920. 248 pp.

⁴⁷ ARB. 46, 33 §§. AOTB II. 416, 419

expressis verbis is, annak talán a 33-ik törvénycikk hatsoros hiánya az oka, amit maga Koschaker is annyira sajnál.⁴⁸ De egyébként, ha jól körülnézünk, úgy megtaláljuk a 30-ik törvénycikkben. Ott ugyanis arról van szó, hogy ha meghal egy vőlegény fivére, akkor az apa özvegy menyét a jegyességben járó fiának adhatja feleségül. A menyasszony apja nem gátolhatja meg, hogy az ekként már feleséggel bíró vőjelöltje leányát is feleségül vegye.⁴⁹ Minthogy a törvénycikk azt állítja, hogy »az özvegy apjánál lakik«, világos, hogy már egybekelés utáni özvegyeségről van szó, mert különben felesleges lenne ezt feltüntetni. Különben is ez a kifejezés mindig egy speciális házassági állapotot jelentett.⁵⁰ Megállapítható tehát, hogy az asszírok ismerték a leviratust abban az esetben is, ha a nő házasság után kerül özvegyi állapotba.

Az eddig ismert leviratus egy másik fajtájával is találkozunk az asszíroknál, ez az ú. n. »kétoldali leviratus«. Ennek az a lényege, hogy amint a férfi elhunytakor a fivér lép helyébe, ugyanúgy a nő elhalálózásakor az elhunyt húga feleségül megy özvegyé lett sógorához. Ehhez azonban már szükséges a lány apjának beleegyezésé.⁵¹

Ezt a szokást is megtaláljuk primitív népeknél. Különösen akkor volt ez előnyös, ha az elhunyt kicsiny gyermekeket hagyott hátra. Mayer azt állítja, hogy a hébereknél is olyan előnyösnek tartották ezt a házasságot kis gyermekek létezése esetén, hogy még a szükséges gyásznapokat sem kellett a férjnek kivárni. Ezt a nézetét a Talmudra (Moed Kaion 23a.) alapítja,⁵² holott a zsidó törvény minden esetben megengedi a férj nősülését a gyásznapokban a kicsiny árvák érdekében, még akkor is, ha az özvegy férj nem a volt felesége hűgát veszi el. A Talmudban leírt esetben történetesen a férj a sógornőjét vette el, de ez nem jelenti azt, hogy idegen nő elvétele a gyásznapokban tilos lenne.⁵³ Tehát nem találjuk nyomát, hogy a héberék különösen kedvelték volna ezt a házasságot, legfeljebb megengedett volt.⁵⁴ A Talmud csak egy rokonházasságot tart különösen

⁴⁸ Koschaker, Quellen. 50.

⁴⁹ A törvénycikk magyarázatát lásd Meissner, OLZ. 1920. 246 pp. és Koschaker, Quellen. 44 pp.

⁵⁰ Koschaker, Quellen. 56 pp. Itt Koschaker azt mondja, hogy ilyen esetben talán nem is volt leviratus, pedig a 30. t. c-ből látható az ellenkezője.

⁵¹ ARB. 31 §.

⁵² Maysr, II. 312.

⁵³ L. Tal. jerusalmi Jeb. IV. 6b. R. Asor, Moed Katón 23 a. Schul. Ar. Jore Dea 392, 2.

⁵⁴ Schul. Ar. Eben Haeser 15, 26. A rómaiakra és a kereszténységre vonatkozóan lásd: Mayer, I. c.

előnyösnek: a nővér lányának elvételét.⁵⁵ A babiloni házasságjogban pedig az volt a jelentősége ennek a házasságnak abban az esetben, ha gyermektelenül halt meg a feleség, hogy a férjnek nem kellett ilyenkor visszaadni első feleségével kapott hozományt, sőt esetleg még második felesége által is házához jutó hozomány jelentősen javított gazdasági helyzetén.⁵⁶

Arraphából és Nuziból származó okmányok nem igazolják a leviratus elterjedtségét. Ez a jelenség bizonyára azzal júidokolandó, amivel a babiloni leviratus hiánya. Már itt is lerögzítjük, hogy a nő helyzete Nuziban és Arraphában általában kedvező volt. Itt is »vásárlás« volt a házasság alapja, de a nő hozományt (mulugu) is kapott apjától, vagy testvérétől, ez biztosította a nő megélhetését esetleges válás, vagy özvegyiség idejére.⁵⁷ De ezenkívül még sok intézkedés történt a nő érdekében akár férjével együttélési idejére, akár özvegyi, vagy elvált állapotára vonatkozóan.⁵⁸

A sógorházasság intézménye a hettitáknál is elterjedt volt, mégpedig az ismert sorrendben, hogy ha nincs le vir, úgy az após lép a levir helyébe.⁵⁹

A régi araboknál is megvolt a primitív népekre jellemző csoportházasság, a muslim hagyomány elmondja a pogánykorról, hogy sok férfi élt egy közös feleséggel, ami bizonyára fivérekre, (esetleg apa és gyermekeire vonatkozik. Már jóval az Islam előtt leterjedt az individuális házasság Mekka és Medina környékén, de a régi kultúra nyoma még szórványosan megvolt, mint például a levir és a sógornő közti bizalmas viszony még a férj életében. Természetesen a leviratus is megvolt.⁶⁰ Még Mohammed hívei is gyakran igényelték a rokon özvegyét öröklési jog alapján. Ez ellen lépett fel Mohammed és hirdette: »Ő hívők, nincs megengedve, hogy asszonvokat akaratok ellenére örökljete« (Korán, 4, 23.)

Az özvegy beleegyezésével azonban még a 19. században is szokásos volt a beduinoknál a rokon özvegyének elvétele.⁶¹ Amint látjuk tehát, a régi araboknál az özvegy részint örökség által, részint önszántából ment férje rokonához, de a közeli

⁵⁵ Jeb. 62 b. lásd: Rasi, u. o. V. ö. Gittin, 17 a.

⁵⁶ Ebeling Erich in R. A, II. 235 pp. s. v. Ehef.

⁵⁷ Koschaker, Rechtsurkunden 91. Korosé:, RA. 297. pp. s. v.

Ehe II.

⁵⁸ Lásd: Korosec, I. a

⁵⁹ Jirku, AOK. 123. ;Gressmann, AOTB. II. 430. Hrozny, Code Hittite. Paris 1922, 193. §. Részleteken foglalkozik a Hettita levrratussa. I Koschaker zum Levirat nach Hettitisobem Recht, Revue Hittite et Asiatique. X. 77. pp.

⁶⁰ Juynboll, 182.

⁶¹ Juynboll, 185. Btrrkhardt, I. 112.

kapcsolat már a férje életében is fennállott közöttük, sőt valamikor egyidejűleg mindegyik fivérnek közös felesége volt.

A klasszikus Ázsiától keletre menve a hindukkal találkozunk. Itt van a hazája a leviratus egyik érdekes formájának, a Niyogának.⁶² A Niyogánál a cél világos: A gyermektelen férjnek a felesége és a levir (guru) vagy más férfi rokon (sapinda) biztosítanak utódot. A férj felszólítására azonban már életében is sor kerülhetett erre, ha látta, hogy nem lesz gyermeke (impotentia). A Niyoga csak a cél érdekében volt megengedve, de ennek elérése után tilos volt a guru és az özvegy közötti viszony fenntartása még a férj elhunytja után is. A hinduk ugyanis igen nagy aversióval viseltettek az özvegy másodszeri férjhezmenése iránt, miként az ősi germánok⁶³ és a régi rámaiak,⁶⁴ de a cél érdekében kivételt statuáltak. Itt teljesen erkölcsi alappal bíró »leviratással« állunk tehát szemben, amelynek sem az örökléssel, sem az egykori csoportházassággal nincs összefüggése.⁶⁵

Északra haladva Tibethez jutunk el. Itt különös mértékben el van terjedve a leviratus azoknál a törzseknél, ahol az özvegy férjhezmenése nincs eltiltva. Gyakran kényszerítették is az özvegyet arra, hogy sógorházasságra lépjen. Tekintetbe kell azonban venni a következőket: A közös birtokon élő fivérek legtöbbször közös feleséget vagy feleségeket tartottak, továbbá: az özvegyet egyszerűen úgy tekintették, mint a család vagyontárgyát. A rokonság esetleg eladta az özvegyet, ha pedig valaki a család engedélye nélkül vette el feleségül, akkor a családnak az illető kártérítést tartozott fizetni. Már az eljegyzéstől kezdve fennáll a sógorházasság. Ha a vőlegény hal meg, akkor a levir, illetve az elhunyt egyik férfitrónosa veszi feleségül az özvegy arát, ha pedig a menyasszony hal meg, akkor a vőlegény követelhet egy másik arát az elhunyt helyébe. Mindebből világosan látható, hogy a tibetiek úgy tekintették a családba került idegen nőt, mint egy családi vagyontárgyat, amely fölött minden tekintetben a család rendelkezik.⁶⁶

Továbbmenve északkeletre a mongolokhoz érkezünk. Az itteni leviratust különösen szemügyre kell vennünk, mert hiszen Michaelis azt a nézejjet vallja, hogy az egész sógorházassági intézményt a mongol szokások termelték ki.⁶⁷

⁶³ Bővebben a Niyogáról lásd: Köhler, ZVR. III. 355. pp. 376- pp. Yolly, ZVR. IV. 354. pp.

⁶³ Tacitus, Germania C. 19.

⁶⁴ Livius, X. 23.

⁶⁵ A Niyogához hasonló, de a nő által követelhető ideiglenes együttélést találunk a görögöknél is a férj impotenciája esetén, hogy a nő ne maradjon gyermektelenül. Lásd: Plutarchos, Solon C. 20.

⁶⁶ Lásd: Köhler, ZVR. VII. 229 pp.

⁶⁷ Michaelis, II. C. 98.

A mongoloknál a sógorházasság elterjedt volt.⁶⁸ Azonban igen gyakori eset, hogy egy család férfitagjai kénytelenek beérni egy közös feleséggel. Ugyanis a szomszédos népek polygámiában éltek és a mongolok ezeknek adták el lányaikat, így nem is juthattak individuális házassághoz. Említettük már ezt a szokást az arabokra és a tibetiekre nézve is, Julius Caesar pedig a régi brittekről ír hasonlóan.⁶⁹ A mongol állapot tulajdonképpen eszerint csak annyiban tér el sok más nép szokásától, hogy náluk a közös nő tartását a nőhiány kényszerítette, továbbá azt, hogy a fivérek kizárólag csak egy feleséget bírtak. Ilyen körülmények között tulajdonképpen nem lehet jelentősége a levirátusnak, mint-hogy a fivér elhunytá nélkül is férjtárs lehet a fiatalabb testvér is. Vannak azonban tehetősebb, vagy kényesizésűek is, akik nem élnek polyandriában, de ha meghal a nős fivér, akkor éppen ezeknél kerül sor a levirátusra.⁷⁰ A fivér átveszi az özvegyet – még akkor is, ha az özvegynek gyermeke van – vagyonostól együtt. Hogy ebből Michaelis hogyan vezeti le a levirams bibliai formáját, annak vizsgálata csak későbbi feladatunk.

A kínai házasság endogamikus volt, de nem testvérházasság. Büntetés járt annak, aki idegen nőt vett feleségül. A levirátus is megvolt. A levir csak három éven belül élhet a jogával. Levir hiányában az após veszi el az özvegyet, ha menyé nem tiltakozik ellene. Ugyancsak megtalálható itt a levirátus ellenkező formája, azaz, ha a feleség hal meg, az özvegy férj köteles a feleség hűgát elivenni, ha az após ehhez ragaszkodik. A malájoknál pedig még; bírságot is fizetett a levár, ha nem vette el özvegy sógornőjét.⁷¹ A Kaukázus vidékét lakó népeknél a vételházasság legpregnansabb formája dívott. Dagestánban például a pap ezt kérdi a lány apjától a házasságkötés alkalmából: »Adod-e lányodat ennek a kérőnek χ összegért?« Ha az apa igennel válaszol, akkor a pap a kérőhöz fordul és mondja: »Hajlandó vagy-e a lányt ennyiért elvenni ?« Transzkaukázusban, ha érdeklődnek egy lány iránt azt kérdik: »Kinek az áruja ez?« Természetesen, ha meghal a férfi, nem engedi ki a család e vagyontárgyat a kezéből, egyik testvér veszi feleségül. A hegyi tatároknál »tüll« az özvegy neve, ami azt jelenti: az elhunyt családjának tulajdonosa. Vannak olyan törzsek is, ahol automatikusan a levir feleségének tekintik az özvegyet olyannyira, hogy ha a levir nem hajlandó az özvegyet elvenni, más férfivel való házasság esetén az özvegy elválk előbb a levirtől. (= héber!)

Néhány orosz vidéken az apa 6-8 éves fiának 14-16 éves

⁶⁸ Du Halde, IV. 48.

⁶⁹ Caesar, de bello Gallico. V. C. 14. Más indogermánokra nézve lásd: Ebért M. Reallcx. VII. s. v. Levirat 5. §.

⁷⁰ Michaelis, I. c.

⁷¹ Kohler, ZVR. 6. 138. pp.

leányt vesz feleségül és fia felnövekedéséig az apa él együtt a saját menyével.⁷² Mindezeket a szokásokat tekintetbe kell vennünk, ha a levirátus igazi származási okát meg akarjuk érteni.

A tatároknál szokásos levirátus és az özvegyi állapottal kapcsolatban legyen szabad az ősmagyar állapotot is megvizsgálni: Az ősmagyarnál a házasságkötés, miként a Kaukázus vidékén élő népeknél főleg vásárlás útján történt. A vőlegény részéről fizetett érték nagysága, a lány szépsége és vagyoni állapotától függött. A nő ezáltal a férj családjának tulajdona lett. Ha a férj meghalt, a le vir, vagy más rokon vette el, gyakran a nő beleegyezése nélkül. Ennek emlékét őrzi a levir »kisebbik uram« elnevezése a feleség részéről.⁷³ Szent István védte a nőt a kényszerházassággal szemben.⁷⁴ Friedmann felveti a kérdést, hogyan jutott a levirátus intézménye az ősmagyarokhoz? Majd azt feleli: »Ha ez zsidó elem, mert hisz kétségkívül van benne ilyen színezet, – úgy kazár utón kerülhetett ide.«⁷⁵ Blau nevében pedig azt mondja, hogy két ízben érintkezett a zsidó szellem a kazárokkal. Előbb bibliai, majd rabbinikus; a magyar-kazár érintkezéskor a bibliai szellem uralkodott a kazároknál. Mindenekelőtt meg kell állapítanom, hogy a levirátus terén nincs eltérés a bibliai és a rabbinikus felfogás között. A rabbinizmus nem tiltja a sógorházasság alkalmazását.⁷⁶ Különösen nem volt eltiltva annál a zsidóságnál, amely a kazárokkal érintkezett. A levirátus főleg az askenázi zsidóságnál szűnt meg teljesen, főleg a kétnejűség elleni küzdelem következtében. A szefardoknál pedig csak az utóbbi századok folyamán csökkent.⁷⁷

Ami az egész kérdést illeti, hogy milyen utón került a sógorházasság az ősmagyarhoz, arra azt kell felelnünk, hogy kétségtelenül ázsiai tartózkodásuk folyamán. Lehet, hogy kazárokkal való érintkezés útján is, de ugyanilyen szokásokkal találkoztak a tatár és szinte valamennyi ázsiai népnél, akikkel csak az ősmagyarok érintkeztek hosszú vándorlásuk folyamán. Hogy a kazárookra a bibliai levirátus hatott volna, az ki van zárva. Hiszen az Ázsiában

⁷² Darinsky A. ZVR. XIV. 207. pp.

⁷³ Hasonlóan nevezik a sumatrai malájok a nagybácsit és nagynénit: kispapa, illetve kismamának (V. ö. A német Vater-Vetter), lásd Köhler, ZVR. XXIII. 252.

⁷⁴ Hóman-Szekfü, Magyar történet, I. 97. pp. 177, 206.

⁷⁵ Friedman Dénes, Magyar Zsidó Szemle. 1927. 126. pp.

⁷⁶ Legfeljebb csak egy mozgalom volt a levirátus leépítésére, de ez nem hagyott komoly nyomot maga után. Lásd: Talmud Bechoroth 13. a. Aba Saul, a későbbi Pál apostol kifogásolta, ha valaki nem kifejezetten a micva érdekében veszi el a sógornőjét. Lásd: Jeb. 39. b.

⁷⁷ Alfási, Jeb. 50. és Maim. Jibbum I, 2. Még a levirátus alkalmazása mellett kardoskodnak Ijeb. 39. b. alapján. A szefárd responsum irodalom tele van levirátusi esetekkel.

meghonosodott levifátus – amihez az ősmagyar Leviratus is tartozik – teljesen eltérő jelleget mutat fel, mint a bibliai. Lehet ugyan, hogy a kazároknál bibliai levirátus volt, de akkor nem ez hatott a magyarokra. A Szentistváni törvényből kitűnik, hogy az özvegy akkor is védelemre szorult, ha voltak gyermekei,⁷⁸ már pedig a bibliai levirátus ilyen esetre nem vonatkozik. Amint láttuk, a kaukázusi levirátusnál a nő fölötti rendelkezés volt a főmotívum, ez volt a magyaroknál is és éppen ez ellen küzdött Szent István.

Fölösleges lenne felsorolni még azt a sok ázsiai törzset, ahol a levirátus elterjedt volt, az említettek közül is elég világosan kitűnik a levirátus általános elterjedtsége és a nő, különösen az özvegy nő akkori szociális helyzete.

Ami Európát illeti, azt kell mondanunk, hogy kevés anyag áll rendelkezésünkre a primitív házasságra vonatkozóan. A társadalmi fejlődés kutatását ugyanis főleg olyan népeknél végezték, ahol a fejlődés nem változtatta meg lényegesen a régi állapotot és ezáltal a restaurációs munka eredményesnek mutatkozott. Mindamellett találunk levirátusi nyomokat Európában is. Így Plutarchosból kitűnik, hogy a régi római disciplina szerint a Levir elvette özvegy sógornőjét. Ez akkor is megtörtént, ha az özvegynek gyermekei voltak, ilyenkor a levir adoptálta a gyermekeket.⁷⁹ Csak idővel az Egyház hatására szorul ki fokozatosan a levirátus a rómaiaknál, úgy, mint később a magyaroknál is.⁸⁰

Az a nagy tisztelet, amely a nőnek az ősi germánoknál kijárt, továbbá az özvegy férjhezmenésének tilalma bizonyára nem kedveztek a levirátus elterjedésére a germán világban sem kaukázusi, sem más formában.

Afrika keleti részén az özvegyet úgy kezelték, mint az említett ázsiai népeknél: családi vagyonnak. Az elhunyt férj örökösének jogában állt az özvegyet feleségül venni. Ha azonban az özvegynek fia volt, akkor elhunyt férjének családja nem rendelkezhetett vele.⁸¹ A becsuánoknál (legelterjedtebb bantu törzs) mindez megtalálható, a levirátus alkalmazása és elmaradása az örökösök Önkényétől függött, de levirátus alkalmazása esetén a születendő gyermek-»ek« az elhunyt fivér gyermekeinek tekintendők.⁸² Ennek a jelenségnek azonban nem szabad különös erkölcsi jelenséget

⁷⁸ »Siquae vidua cum filiis et filiabus remanserit; atque nut rire eos manere cum Ulis quamdiu vixerit pro miserit habeat potestatem a nobis sibi concessam id faciendi et a neniine iterum cogatur in conjugium.« Magyar törvénytár 1000-1526. évi t. c. Budapest, 1899. S. Steph. I. II. c. 24. 30. oldal.

⁷⁹ Plutarchos, Bioi pralelloi: Crassos I.

⁸⁰ A keresztény theologia nézetét a leviratusra vonatkozóan lásd: Mayer, ГI. 312. u. o. 18. jegyzet.

⁸¹ Kohler, ZVR. XV. 21.

⁸² Kohler, ZVR. XV. 324. pp.

tulajdonítanunk és főleg nem e célból történt náluk a levirátus. Ugyanis a barongáknál (Délkeletafrikai bantuk) is a levirtől, vagy az elhunyt testvérének gyermekétől született gyermekeket az elhunyt gyermekeiként tekintik, de az özvegyhez való joguk nem emiatt van. A testvérgyermek ugyanis még bácsija életében úgy viselkedhetik a nénijével szemben, mint egy jegyesével,⁸³ pedig nem okvetlenül lesz szükség az elhunyt emlékét az ő közreműködésével megmenteni, továbbá a férj halála esetén elég lenne, ha csak egy gyermeket tekintenének az elhunyténak, miként a hébereknél. Náluk egyébként az is előfordul, hogy a férj felesége hűgát is elveszi még felesége életében, felesége halála után pedig általános ez a szokás.⁸³

Középausztráliára vonatkozóan megállapították, hogy eredetileg házasságközösség volt. Később piráruviszony lett a férj és felesége nővérei, illetve a feleség és a férj fivérei között. Ha a férj meghal, néhány napos gyász következik, amíg a halott lelke eljut a »Halottak szigetére«, aztán az özvegy szinte magától megy a sógorához.⁸⁴ A pápuáknál csak jegyességi állapotban beállott halál esetén lép a testvér az elhunyt helyébe (kétoldalúan), de együttélés után levir helyett a nagybácsi veszi <6L az özvegyet.⁸⁵ Ennek oka abban rejlik, hogy a rokonságba kerültek lehetőleg kerültek az egymással való találkozást (Schwiegerscheu). Ha az özvegy az elhunyt nagybácsija helyett idegenhez megy feleségül, akkor az elhunyt családja kapja az új férj által fizetendő vásárlási összeget kárpótlásul azért, amit egykoron az elhunyt családja fizetett a nőért. Az esetleges különbözetet az özvegy családja egészítette ki.⁸⁶ Meg kell még említenünk, hogy a pápuáknál nem a nő került a férj családjába, hanem a férfi ment a nő szüleihez; továbbá azt, hogy házasságkötésikor mindkét fél szülei körülbelül egyenlő mértékben adtak ajándékokat, tehát nem történt egyszerű »nővásárlás«.⁸⁷

Délamerika trópusi népei közt sok helyen köteles a levir sógornőjét elvenni és az árva gyermekeknek mintegy tényleges apjává válik, olyannyira, hogy vérfertőzésnek számít, ha elveszi adoptált leányát. Ha pedig gyermektelenül hunyt el a fivér, akkor a születendő fiú az elhunyt gyermekének tekintendő.⁸⁸ De amint látjuk, nem ilyen esetre vonatkozik az eredeti kötelezettség.

Mexikóban főleg abban az esetben ragaszkodtak a sógor-

⁸³ Kohler, ZVR. XIV. 465.

⁸⁴ Kohler, ZVR. XXXIV. 257.

⁸⁵ A szamaritánusok és karaiták hasonló felfogását lásd: Geiger, Jüd. Zeit. 1S62. 30-35.

⁸⁶ Kohler, ZVR. XIV. 333., XIX. 167.

⁸⁷ Köhler, I. c.

⁸⁸ Schmidt Max, ZVR. XIII. 229. Mohammed küzdött az ellen, hogy az adoptió incestust idézzon elő. Lásd: Juynboll, 187. u. o. Note 2.

házassághoz, ha az elhunytnek gyermekei voltak, tehát nem gyermekemzés az elhunyt emlékére volt a főcél, hanem inkább apát kerestek az árváknak, erre a célra az elhunyt fivérét vagy más asszonytól született fiát találták alkalmasnak.⁸⁹ Kaliforniában és Alaszkában szintén szokásos volt a levirátus, de az eszkimóknál már a férj életében is közeli viszony állott fenn a levir és a sógornó között; a levir szinte mellékférj volt.⁹⁰

Szumátrában és sok maláj törzsnél a férj és feleség nem egy fedél alatt élnek. A férj csak időnként látogatja meg feleségét, aki az anyja házában lakik az anya körül tömörülő testvéreivel (matriarchátus). Mégis, bármelyik fél elhunytakor kívánatosnak tartják, hogy az életbenmaradt fél az elhunytak a testvérével házasságra lépjen.⁹¹

A törzsek és népek igen hosszú sorát lehetne még bemutatni, ahol a sógorházasság és annak mellékformái fellelhetők, de ezek lényegileg az említett példákhoz hasonlóak és így céltalan azok felsorolása. Ez a fejezet kettős célból készült; egyrészt, hogy bemutassuk a levirátus általános elterjedtségét, másrészt – és ez a fontosabb – bemutattuk azt a házassági jogot, amely életben van azoknál a népeknél, ahol a levirátus és a sógorházasság kiterjesztett változatai meghonosodtak. Ennek alapján sokkal világosabban megállapíthatjuk majd a sógorházasság keletkezési okát.

II. A levirátus keletkezésének oka és helye a házasságjogban.

Ha keressük a keletkezési okát egy ilyen szinte az egész Földön elterjedt népszokásnak, mint a levirátusnak, akkor az okot, vagy okokat csak olyan tényezőkben jelölhetjük meg, amelyek világosan eredményezik a sógorházasság intézményét. Minden bonyolult magyarázat csak speciális esetekre, azaz a levirátus helyenkénti változataira lehet alkalmas, de nem szolgálhat okul az intézmény általános keletkezésére nézve. Szeretik hangoztatni, hogy a sógorházasság célja, az elhunyt emlékének a megőrzése, miként az adoptió is ezt a célt szolgálja. Azáltal, hogy a levir által az özvegytől születendő gyermek az elhunyt gyermekének tekintetik, fennmarad az elhunyt emléke. De lehet-e ez oka annak a sok-sok népnél szokásos levirátusnak is, ahol a sógorházasságot alkalmazták, tekintet nélkül arra, hogy van-e az elhunytak gyermeke vagy nincs? Legtöbb esetben éppen azt láttuk, hogy az elhunyt gyermeke vette el özvegy mostohaanyját! Továbbá, a sógorházasság főleg nem kötelező formában fordul elő, hanem

⁸⁹ Kohler, ZVR. 54.

⁹⁰ Köhler: Zur Urgeschichte der Ehe. ZVR. XII. 325.

⁹¹ Kohler, ZVR. XXIII. 252. pp. Kohler, ZVR. XXXVI, 471.

csupán mint jog, amely az elhunyt férj rokonát megilleti; ahol pedig kötelezettségnek vagy kívánatos cselekedetnek van a sógorházasság feltüntetve, ott legtöbbször kétoldalú, azaz a feleség elhunytakor a férjnek az elhunyt hűgát kell elvenni, már pedig a feleség emlékének fenntartására egyáltalán nem helyeztek súlyt, talán eszközök sem voltak rá. Különben is az egész emlékmegőrzési gondolat nem elég erős ahhoz, hogy ilyen általános szokást-eredményezzen. Nem beszélvén arról, hogy olyan népeknél is volt sógorházasság, ahol az emlék fennmaradására nem is helyeztek különös súlyt.² Továbbá, egészen kicsiny azon népek száma, akiknél a sógorházasság alkalmazásából születendő gyermeket az elhunyt fivér gyermekének tekintik. Egyeseknél pedig valamennyi gyermek az elhunyt gyermekeinek számít, ami szintén rem illeszthető be e gondolatba. Kétségtelen, hogy az elhunyt emlékének fenntartása is szerepet játszott a levirátussal kapcsolatban egyes népeknél,³ de az intézmény elindításának nem ez volt az igazi oka. Ha tényleg ez lenne az indító oka Kánaánban és a hébereknél, akkor nem a nő erőltetné a sógorházasságot, hanem a fivér, akinek elsősorban kötelessége az elhunyt emlékének az ápolása. A Niyoga tényleg ezt a célt szolgálta, de a cél elérésekor tilos volt az együttélés folytatása. Izolált jelenséggel, különben sem adhatunk általános magyarázatot.

Másik magyarázata a levirátusi intézménynek az örökség; a férj vagy a férj atyja megfizette a nő szüleinek a nő értékét, ezzel a nő átment a férj tulajdonába, nem rendelkezhetik vele többé senki más, csak a férj, halála után pedig a férj örökösei. Kétségtelen, hogy sok nép így kezelte a levirátusi intézményt, ilyen volt különösen az asszír levirátus, ahol az apa megszerezte a nőt egy meghatározott célra és mindaddig, amíg módjában állt az elhunyt fiát egy megfelelő családtaggal helyettesíteni, addig jogában állt az »árú« a családban megtartani; ennek lehetetlensége esetén pedig az ügylet felbomlik, a vevő visszakapja a vételárat és az »árú« visszajut az eredeti tulajdonosához.⁴ Ez a gondolat még erősebben kifejlődött a kaukázusi népeknél, nemcsak annyiban tekintették az özvegyet örökségnek, hogy a családban tartották, hanem esetleg idegeneknek is eladták, tehát közönséges vagyontárgynak tekintették. Olyan helyen tehát, ahol a levirátus csak egyoldalú, azaz csak a levir és özvegyre vonatkozik, főleg örökségi gondolattal van átszőve és ez elég sok népnél fellelhető. Kérdés azonban, vajjon tényleg az öröklési gondolat volt-e a Levirátusi meghonosító igazi tényező. Erre a kérdésre nemmel kell válaszolnunk. Ugyanis a legtöbb népnél a levirátus kétoldalú;⁵

²Michaelis 1. c. lásd még Redslöb, 29.

³Például Kánaán, héber, hindu és görög.

⁴Koschaker, Quellen. 53.

⁵Lásd Koschaker, Quellen. 47. Note 1.

ha a nő hal meg, akkor a férj elhunyt felesége hűgát veszi el, – jogból, szokásból vagy kötelességből, de mindenesetre elveszi – már pedig ilyen formában szó sem lehet öröklésről, mert hiszen nem az elhunyt nő hűga volt a »vétel« tárgyá. Minthogy pedig a kétoldalú levirátus igen elterjedt, olyan magyarázatot kell találnunk, amely megérteti velünk a kétoldali levirátust is és csak ebből kiindulva kell levezetnünk a kétoldali levirátus egyoldalú levirátussá való átalakulását.

Könnyen megtaláljuk a levirátust elindító általános okot, ha betekintünk a primitív családi életbe. Ha szemügyre vesszük a tilos házasságok történetének fejlődését: azt látjuk, hogy állandóan növekszik az egyszerű vérfertőzésnek (incestus simplex) és a kombinált vérfertőzésnek (incestus coniunctus)-nak nyilvánított házasságok száma. A világteremtés legendája szerint Káin nem is vehetett mást feleségül, mint a saját hűgát.⁶ Simeonról is azt mondja az agáda, hogy testvért vett feleségül.⁷ Ábrahám féltestvért,⁸ Jákob pedig két testvért vett feleségül, Mózes olyan házasságból származott, amelyet utólag maga nyilvánított tilosnak.⁹ A leviticusi szentségtörvények olyan házasságokat is tiltanak, amelyek Deuteron. -ban még nincsenek eltiltva, többek között éppen a sógornő és levir közötti házasságot.¹⁰ A rabbinizmus még tovább ment és másodfokú (שניית דערויה) incestust creáltak.¹¹ Az incestus fogalmi köre tehát csak idővel bővült ki. A már említett elami uralkodóknál szokásos testvérházasság igen gyakori volt az egyiptomiaknál is, különösen uralkodóknál. A mythologiai istenházasságoknál igen nagy a testvérházasságok száma,¹² ez a régi állapotot tükrözteti vissza. Az említettek közül az következik, hogy a házasságok az egymással rokonságban állók között jöttek létre. A családok igyekeztek megtartani elkülönülésüket, tehát kénytelenek voltak esetleg az egész közeli rokonnal házasságra lépni. Ugyanez volt a helyzet a királyoknál még később is, mert isteni származásuk hitében különösképpen vigyáztak szent nemzetségük tisztántartására.¹³ Mikor a családok izolációja csökkent, kevesebb lett a közeli

⁶ Talmud Sanhédrin 58b.

⁷ Gen. Rabba 80, 10. A többi törz-ekre nézve lásd Gen. Rabiba 84, 19. Jalkut, Gen. C. 152.

⁸ Gen, 20, 12. De teljes testvérházasság nem volt már gyakorlatban, lásd Gen. 12, 13., 26, 9.

⁹ V. ö. Ex. 6, 20. és, Lev. 20, 19., lásd E. J. s. v. Inzestus: Heinisch, Das Buch Leviticus. Bonn 1935. 85. Lev, 18, 6 – 18-hoz.

¹⁰ Nowack, I. 345. Benzinger Haucknál s. v. Familie etc- 747.

¹¹ Jeb. 21. a.

¹² Benzinger, Arch. 117. Note 1. Erman-Ranke, Ägypten, 180. Heinisch 1. c.

¹³ König, AO. 1931. 30.

rokonházasságok száma, legfeljebb csak arra törekedtek, főleg vallási okokból, hogy a keveredés ne idegen néppel történjék.¹⁴ A régi szokások mégis sokáig nyomot hagytak a későbbi korban is, itt-ott találkozunk részint népeknél,¹⁵ részint egyéneknél¹⁶ tiltott házassággal.

Két dolog következik az elmondottakból: elsősorban az, hogy a primitív társadalomban nem tulajdonítottak különös jelentőséget még az inoestus simplexnek sem, továbbá, hogy az izolált társadalmi egységek tagjai lehetőleg az ugyanazon egységhez tartozó tagokkal kötöttek házasságot. Ez az alapja a kétoldalú levirátusnak is. Ha meghalt a férj és lehetővé vált az özvegy férjhezmenése, elsősorban a csoportjához tartozó férfihez ment feleségül, még pedig ahhoz, akit eddig is a legközvetlenebbül ismert, azaz a levirhez. A levir is általában szívesen vette el özvegy sógornőjét. Ugyanígy történt, ha a feleség halt meg. Ilyenkor az özvegy férj szívesen vette feleségül elhunyt felesége hűgát. Az ősi levirátus nem volt tehát sem jog, sem kötelesség, hanem természetes következménye a családok izolációjának, amennyiben mindenki igyekezett a hozzá közelállóval házasságot kötni.¹⁷

Ha két idegen család házasság által egymással rokonságba került, úgy ezek ismét egy új zárt egységet képeztek és az egység egyedei a csoportból keresték életpárjukat.

Ez az ok általánosan érvényes, de különböző mellékkörülmények ezt a természetes állapotot itt-ott egyénileg átalakították, így például az asszíroknál jog lett belőle és ugyanez történt mindenütt, ahol a nő értéket képviselt, azaz, ahol a házasság vétel útján történt, mint például a Kaukázus népeinél. A nőt nem egykönnyen engedték ki a család tulajdonából. Ez a jog az apóst is megillette, mert attól eltekintve, hogy ő rendelkezett a családi vagyonnal, nagyon gyakran ő vásárolta a fia számára a feleséget.¹⁸ A vételházasság még azt is lehetővé tette, hogy az özvegy nőt esetleg eladták, nem beszélve arról, hogy a mostohafia is örökölhette. Ugyancsak ebbe a jogba illeszthető be egyes népeknek az a szokása, hogy a feleség elhunytakor egy másik feleséget követelnek, mert különben megkárosítva éreznék magukat, és az asszíroknál tényleg visszafizeti az após a lányáért kapott értékeket, ha a vő és após nem egyeznek bele a házasságot az elhunyt

¹¹ Gen. 24, 3. 40. 28, 2. Kautsch, IL 107. és 473-ból láthatjuk nem héberekre vonatkozóan is.

¹⁵ Kánaán (Lev. 20, 23.), Egyiptom (Erman-Ranke, Ägypten 180), rómaiak (Plutarchos, Quaest Rom. 108, 209.), görögök (Euripides, Androna. 173.), perzsák (Herodotos, III. 31.).

¹⁶ II. Sámuel, 13, 11. 13. I. Reg. 2, 17. Ezech. 22, 11.

¹⁷ Lásd: Benzinger, Arch. 117.

¹⁸ Gen. 38, 6. A'RB. 30, 43. §§. és a már idézett kaukázusi szokások..

húgával felújítani.¹⁹ Amint már említettük volt, nem találjuk nyomát a levirátusnak a babyloni jogban abban az esetben, ha a férj halt meg. Mégis, ha a feleség halt meg, akkor gyakran megtörtént, hogy az özvegy férj elhunyt felesége húgát vette el gazdasági elgondolások alapján. Ugyanis a babyloni nő hozományt kapott (nudunnu) a családjától, de ez nem kerülhetett a férj tulajdonába, csupán élvezeti joggal bírt a hozomány fölött. A hozományt csak a nő gyermeke,²⁰ vagy gyermektelenség esetén a feleség családja kapta meg.²¹ Ez a visszafizetési kötelezettség gyakran kellemetlen helyzetbe hozta a férjet és ezt megelőzendő, feleségül vette elhunyt felesége húgát, miáltal a kapott nudunnu nála maradt továbbra is, sőt esetleg még újabb hozománnyal szaporította vagyoni állományát.²² Az említett esetek kellően bizonyítják, hogy a házassággal kapcsolatos vagyoni ügyek erősen befolyásolták a levirátus alkalmazását és alkalmazási formáját.

Erősen kifejlődött a levirátus egyoldalú formája azon népeknél is, ahol több férfitestvér egy közös nővel volt kénytelen valamikor megelégedni (Tibet, pogány arabok, etc.). Minthogy a nő az ősbibliai szokás szerint egyidejűleg is közös feleség volt, természetesen, hogy idővel, ha egyidejűleg nem is éltek közös feleséggel, mégis az egyik fivér elhunytja után az életben maradt fivér vette el az özvegyet. Azaz, a házasság, amely valamikor egyidejűleg több fivérrel állott fenn, átalakul egymásutáni házasságra. Sőt ilyen népeknél még a férj életében bizalmas viszony áll fenn a levir és a sógornó között egykori szokás hatásaként. Ezen népeknél főleg azért ragaszkodtak a levirátushoz, mert nehezen lehetett feleséget szerezni és így, ha a fivér halála lehetővé tette, hogy a levir az özvegyet feleségül vegye, a legnaigyobb mértékben igyekezett a levir ezt megtenni.²³

A közösnejűség kétségtelenül előzménye lehetett a levirátusi intézménynek ott, ahol nőhiány volt. Azonban, ebből azt következtetni, hogy általában ez az egykori közös nejűség lett volna az általános elindítója az egész levirátusi intézménynek, – miként Michaelis mondja még a Mózesi levirátusra is – teljesen hibás, mert nem magyarázza meg azon népek sógorházasságát, ahol nem volt ilyen állapot, ahol esetleg a nő a szüleinél lakott és a férje csak ott látogatta meg (pápuák etc.) és végül nem teszi érthetővé a kétoldalú levirátus t. A Mózesi levirátus pedig különösen érthetetlen lenne Michaelis feltevése alapján, mert nem lehet, hogy a közösnejűség elleni élharcosból egy a közösnejűsügből

¹⁹ ARB. 31. t. c.

²⁰ Codex Hammurabi 162. §.

²¹ Codex Hammurabi 163-164 t. c.

²² Ebeling, RA. s. v. Ebe 285 pp.

²³ Lásd: Michaelis II. C. Q8.

származó szokás egyenes védnöke legyen. Különbösen is nincs nyoma annak, hogy valamikor a hébereknél is közösnejség lett volna.

Köhler a levirátust a csoportházasság maradványának tekinti. Egykoron a csoportnak minden női tagja a csoport minden férfi tagjának egyidőben volt felesége. Amikor ez az állapot megszűnt, utóhatásként beállott a levirátus⁴ ez az ok fennáll a kétoldalú sógorházasságra is. Azonban nem látjuk az okot, mi tette szükségessé, hogy a csoportban uralkodó egyidejű promiscuitas megszűnése után egymásutáni házasság lépjen életbe? Ha erre azt felelnők, hogy ragaszkodtak a rokonhoz a házasságkötésnél, akkor pedig teljesen fölöslegessé válik a promiscuitast belevonni a sógorházasság okainak soraiba. Különbösen sem adna magyarázatot az olyan népeknél uralkodó sógorházasságokra, ahol a csoportházasság legalábbis nagyon régen kiveszett már és semmi hírmondója nem maradt.

Az említett okokon kívül más szempont is megszilárdította egyes népeknél a levirátust, mint például az elhunyt nevének emléke. De ennek csak akkor van helye, ha a férj gyermek nélkül halt meg. Mexikóban viszont éppen akkor volt levirátus, amikor volt gyermeke az elhunyt férjnek és az árvák érdekében vette el a levir az özvegyet. Meg kell állapítanunk, hogy a sak említett népnél nem találjuk nyomát annak, hogy a levirátusi intézmény céljai között az özvegyi védelem is szerepelne. Sőt, a közölt levirátusi formák szinte positive bizonyítják, hogy ez nem volt szempont a sógorháziasság alkalmazásánál.

A mondottak lényege az, hogy a levirátus valamikor a legtermészetesebben illeszkedett be a primitív család életébe, amennyiben a zárt embercsoportok – főleg közeli rokonok – csak a csoporthoz tartozó tagokkal kötöttek házasságot és ha az egyik fél elhunyt, akkor az életbenmaradt azzal kötött házasságot, akivel ez a zárt egységen belül a legtermészetesebb volt. Ezt a természetes állapotot a különböző mellékkörülmények különlegesen átalakították.

III. A héber levirátus.

A hébereknél szokásos levirátust két csoportra kell osztani: Mózes előtti és Mózesi levirátusra. Az előbbit, amely a Juda-Tamar történetben van megörökítve, nem hébernek, hanem sokkal inkább kánaáni sógorházasságnak kell tekintenünk, mert Juda nem ismert a környezettől eltérő erkölcsöt és szokást, teljesen a kánaáni szokások hatása alatt járt el. Tamart is a kánaáni lakosok panaszolták be Juda előtt, hogy levirátus nélkül esett

²⁴ Köhler, ZVR. passim, lásd I. 12. jegyzet.

teherbe.¹ Ez a sógorházasság nem ütközött semmilyen tilalomba, mert éppen Kánaán ügyelt legkevésbé a vérfertőzésre. Az elbeszélés szerint ennek a sógorházasságnak két oka lehetett. Az egyik világosan benne van Juda szavaiban: »Menj fivéred feleségéhez, vedd el sógorházasságban és létesíts ivadékokat fivérednek.«² Eszerint a levirátus oka: utódszerzés az elhunyt számára. Súlyt helyeztek ugyanis arra, hogy legyen, aki az elhunyt emlékét ápolja, esetleg áldozzon számára. Mindenki él az a természetes vágy, hogy utódja legyen, aki majd ápolja és megőrzi emlékét,³ de ha ez nem sikerült természetes formában úgy igyekeztek mesterséges utódot teremteni, lehetőleg olyan formában, hogy az »utód« az elhunytnek felesége és fivére közti kapcsolatából származzék, mert ez a kapcsolat hasonlít leginkább az eredeti állapothoz. Michaelis ugyan azt állítja, hogy Kánaánban nem lehetett az emlékfenntartás a levirátus okozója, mert ott bizonyos időben Juda kora előtt még promiscuitásban éltek,⁴ de ez még nem elég ok arra, hogy később sem helyeztek volna súlyt az emlék fenntartására. Ha Juda így fogta fel a levirátus okát, bizonyára ez volt a környezet felfogása is, mert nem valószínű, hogy Juda felfogása a környezetétől eltérő lett volna. Az egész elbeszélés azt mutatja, hogy Juda eljárása a Kánaánban uralkodó erkölcsök hatása alatt állt. A világos ok mellett mégis implicite egy másik szempont is feltűnik az óhéber-kánaáni levirátusban: az özvegy anyagi helyzetének javítása. Az az eszközökben nem válogatós mód, ahogyan Támár legalább az apósházasságot kierőszakolta, azt igazolja, hogy elsődleges érdeke volt az özvegynek a levirátus, vagy legalább az apósházasság alkalmazása. Erőszakos eljárását nem is vették rossz néven, a talán tiltott apósházasságot sem, mert a köztudatban benne élt, hogy az özvegyet megilleti az a jog, hogy levirátus által segítsen sivar helyzetén. Az óhéber levirátust kétoldalról követelték tehát, az elhunyt hozzátartozói az elhunyt emlékének megóvása céljából és maga az özvegy, saját szociális állapotának javítása érdekében. A gyermektelen özvegy sorsa ugyanis igen sanyarú volt. Legtöbbször az apai házba került vissza ahol tehertelennek számított. Természetesen megváltást jelentett az özvegy számára, ha ezt a helyzetet elkerülhette azáltal, hogy a levirátus feleségül vette. Ebben az esetben az özvegy helyzete szinte a férje halála előtti helyzetével volt azonos, mert a fivérek legtöbbször közös birtokon gazdálkodtak. De az elbeszélés

¹ Gen. 38, 24.

² Gen. 38, 8.

³ Jahn, T. I. Bd. II. §. 182.

⁴ Michaelis I. c.

⁵ Gen. 38, 11. Lev. 22. 13. Ruth 1, 8-12. A Misnában (Baba Bathra 98. b.) már nyoma van annale, hogy az apa özvegy leánya számára külön lakóházat vásárolt.

lésből látjuk azt is, hogy az özvegy sorsán az is segített, ha elhunyt férje rokonától az özvegynek gyermeke született, mert hiszen Támár látván a levirátus elmaradását, ezt tűzte ki célul, bizonyára praktikus elgondolás alapján.⁶ Ilyen esetben is a született gyermek az anyát erősen az elhunyt férj családjához kapcsolta, megvolt az a joga, hogy továbbra is élvezze elhunyt férje családi vagyonát azáltal, hogy a házasságon kívül született gyermek is örökösnek számított⁷ és így az özvegy megélhetése nevelési jogánál fogva biztosítva volt.⁸ De az sincs kizárva, hogy Támár úgy vélte, hogy a csel sikere esetén Juda majd feleségül veszi.⁹

Amikor az őshéber levirátusról beszélünk, nincsenek tehát különös problémák, mert egyszerűen kánaáni szokásjoggal van dolgunk, ahol a vérfertőzés fogalma csak szűk körre korlátozódik és ezért a levirátus alkalmazása érthető, részint az elhunyt emlékének fenntartása, részint az özvegy megélhetésének biztosítása miatt.

Az őshéber kánaáni levirátus átment a Mózesi cenzúrára és az addigi szokást szabályozva megtartotta,¹⁰ sőt törvénné emelte és épp emiatt tartotta fenn magát ez az eredetileg csak szokásjog oly sokáig. Habár a Mózesi levirátus a kánaániából fejlődött ki, mégis sokkal inkább magyarázatra szorul, mint a kánaáni. A levirátusnak ugyanis egy másik formája is van, amikor nem a levir, hanem más rokon veszi az özvegyet feleségül, ezt geulának (גְּעוּלָה), megváltásnak nevezik.¹¹ Ugyanezt az elnevezést alkalmazza a Tóra az idegen kézre jutott birtok vagy személynek rokon általi kiváltására.¹² Ebben az esetben kétségkívül az özvegyen való segítség az egyedüli szempont, miként a másik geulánál is, amely szintén csak segítségnyújtás, illetve megváltás lehet.¹³ A geula természeténél fogva sosem lehet törvényesen kötelező, legfeljebb erkölcsi értelemben. Nem kötelezhet ugyanis a törvény senkit arra, hogy a rokon elszegényedésekor az eladott birtokot és személyt saját pénzével visszaváltsa. Ugyancsak nem kötelezhető senki arra, hogy egy elhunyt rokon özvegyét feleségül vegye. Ha megteszi, dicséretére válik, de törvénykönyvben nincs helye

⁶ Rasi Gen. 38, 14-ben. poetikusan magyarázza.

⁷ Jeb. 22. a. Maimonides Nachloth I. 7. lásd Benzinger Haucknál s. v. Familie etc. 747.

⁸ Gr essmann-, AOTB. II. 394. C. Hammurabi 137, 177. t. c.

⁹ Lásd: Nachm. Gen. 38, 26.

¹⁰ Keil, 2, 63. Michaelis 1. c.

¹¹ Ruth 3, 13. lásd: Aben Ezra, Deut. 25, 5.

¹² Lev. 25, 25. 47, 48-49.

¹³ A rokon neve Geul, mert a Geulah végzése az ő feladata. Lásd:

ilyen felszólításnak.¹⁴ A birtok és személy megváltása szabályozandó a megváltás ideje és módja szempontjából, de a levirátus geula formája nincs megkötve és így a Tórából kimaradt. De azért élt a maga formájában tovább is, amint Ruth könyvéből is látjuk. Nemes cselekedet volt, útjában nem állt semmilyen tilalom. Mózes csak a szorosán vett levirátust szabályozta. Mindenekelőtt különválasztotta az ajánlatos, de nem kötelező geulát a sógorházasságtól; a sógorházasság kötelező lett olyannyira, hogy sanctiot is alkalmaztak a sógorházasságot nem teljesítő levir ellen. Vannak, akik úgy vélik, hogy a Mózesi levirátus enyhítés a szokásjoggal szemben, amennyiben a levir megtagadhatja a sógorházasságot, míg a szokásjog alapján ez nem volt lehetséges, legalábbis Kánaánban és az őshéberknél.¹⁵ Pedig valójában Mózes nem adta meg a levirnek a jogot a sógorházasság megtagadására, de a házasság olyan természetű, hogy kényszernek nincs helye. A Tóra csak azt mondja, hogy ha a levir nem teljesíti kötelességét, bélyegezzék meg, de nem mintha jogában állna a levirátust megtagadni. Az említett nézetet vallók maguk is elismerik, hogy Mózes nem azért nem teszi a Levirat us t kötelezővé, mintha nem tartaná fontosnak, hanem csupán azért, mert nem akar kényszerházasságot előírni, mivel a Tóra szellemével ellenkeznek két személyt akaratum ellenére összeházasítani.¹⁶ De ha igaz is az állítólagos enyhítés, ezzel szemben van kétségtelenül egy szigorítás is, amennyiben Mózes a szokást törvényerőre emelte.

Egy másik ok is szükségessé tette, hogy Mózes a levirátust Kodifikálja. Ugyanis a mózesi jog alapján a sógorházasság és néhány mellékformájának alkalmazása tételes törvényekbe ütközik és így kénytelen volt állást foglalni és a szokásjogot ilyen esetekben szabályozni.¹⁷ A leviticusi törvények ugyanis tiltják a levir és a sógornő közti viszonyt,¹⁸ valamint az apósházasságot¹⁹ ezzel szemben a szokásjog ismerte mindkét tilalom megszegését és éppen emiatt kellett a levirátus terén Mózesnek állástfoglalni.

Egyesek úgy vélik, hogy a leviticusi törvények alapján a levirátust valójában nem is szabad alkalmazni, sőt az egész tilalom levirátus elleni tendenciával íródott.²⁰ A talmudi irodalom

¹⁴ Josephus súlyosan téved, amikor (V. 9, 4.) azt írja, hogy a Chaüza teljes alkalmazása (kiköpés is) történt Ruth esetében is. Lásd: Wiener, BRWB. s. v. **רוּת יָבֵם**

¹⁵ Michaelis 1. c. Saalschütz 985. Nowack I. 345. Heinisch, Gen. 38, 6-11-hez, Benzinger Haucknál s. v. Familie etc. 745.

¹⁶ Lásd: Abarbanelis, 311. Keil, 63.

¹⁷ Redslöb, 10.

¹⁸ Lev. 18, 16. 20, 21.

¹⁹ Lev. 18, 15.

²⁰ Nowack 1. c. Benzinger, Arch. 291. Haucknál s. v. Familie 747. Az após- és a sógorházasság tilalma egymás; mellett állnak ugyan, ami

természetesen nem ismeri el, hogy ellentétes értelmű szövegek lennének a Szentírásban és minden látszólagos ellentétet kiegyenlít.²¹ Még kevésbé ismeri el az ellentmondások létezését a Tóra terén és így azt vallja, hogy a lev.-i törvény akkor tiltja a fivér feleségével a házasságot, ha nem gyermektelen elhalálozásról van szó, míg a deuteronomiumi törvények akkor írják elő a levirátust, ha a fivér gyermektelenül halt meg.²² Ez a kiegyenlítése a látszólagos ellentéteknek egyáltalán nem erőltetett, mert sok népnél találjuk ezt az állapotot. A Niyoga is az általános tilalom kivételként szerepel és így az egyeztetés könnyen elfogadható.²³ Eszerint a héber levirátusnál az a feltűnő, hogy a Tóra tilosnak nyilvánítja a sógorházasságot általában, de kötelezővé teszi azt abban a speciális esetben, ha a fivér gyermektelenül hunyt el. Ha ez a kivétel megtörtént és még hozzá kötelező formában, annak igen komoly oka lehet, igaza van Michaelisnek, hogy a kánaáni szokás a Mózesi cenzúrán átjutott és ezt Mózes meghagyta, de ha ez a parancs az általános törvényekbe ütközik, akkor nem a szokás hatalma miatt hagyta meg, mert ebben az esetben nem írta volna ezt elő kötelező formában. Mózes a levirátust egyenesen szükségesnek találta és ezért megparancsolta; ennek pedig komoly oka lehetett.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy erkölcsi tekintetben némi azonosság van egy férfi két nővérrel való együttélése és egy nő két testvérrel való együttélése között. A régieknél egyik sem tartozott a vérfertőzések közé, ellenben Mózes mindkettőt tilosnak nyilvánította.²⁴ Előbbi esetben a tilalom kifejezetten csak arra az esetre szól, ha az első feleség még életben van (בְּחַיֶּיהָ), ugyanígy nem tekinthető magától értetődő tilalomnak a levirátus alkalmazása sem, miután a fivér már nincs életben. A kombinált rokonság az egyik testvér elhunytá által már megszűnt. Ezt a nézetet vallotta Luther is, VIII. Henrik és fivére, Arthur özvegyével kapcsolatos házassága tekintetében²⁵ és nincs kizárva, hogy ez az igazi megoldás a leviticusi és deuteronomiumi törvények közti látszólagos ellentétnek. A kombinált rokonságban általában nem tekintették szigorúan vett rokonnak, hogy ne le-

látszólag a szokásjog elleni küzdelmet igazolná, de sok más eset is említve van, aminek a szokásjoghoz semmi köze nincs; Lev. 20-ban az apóházasság teljesen hiányzik, tehát ez a nézet nem helytálló.

²¹ Lásd: Talmud Schabbat 13. b. 30. b.

²² Deut. 25, 5.

²³ Ugyanígy: Dillmann A. Exod. und Lev. 546. Redslob, 2. és Michaelis 1. c. A többi keleti népnél a gyermek létezése nem változtatott a helyzeten. Lásd: Jirku, AOK. 123. Deut. 25, 5-hoz. Meissner, Bab. und Ass. I. 177.

²⁴ Lev. 1-8, 16. 18.

²⁵ Mayer, IL 312. U. o. Note 18.

hessen vele házasságot kötni, ha a rokonságot létrehozó kapocs már megszűnt. Csak ezért tarthatta Adonijáhu természetesnek, hogy elveheti mostohaanyját, Abiságot és ehhez még Salamon hozzájárulását is természetesnek találta.²⁶ Salamon sem tekintette ezt bűnnek, hanem inkább Adonijáhu hatalomra törését fedezte fel ebben a kívánságban és ezért kiáltott fel: »(Anyám,) mért kéred Abiságot Adonijáhu számára, kérd egyenesen a hatalmat!« Adonijáhu kivégzését²⁷ sem lehetne mással megokolni.

Megállapíthatjuk tehát, hogy azon levirátusokat, amelyek szokásban voltak, nem tekintették tiltottnak a mózesi korban sem, de semmiesetre nem tekintették azokat szigorú tilalomnak és így semmi nehézség nem merül fel a szokásjog terén talán még akkor sem, ha a szokásjog fennállott az apósra vonatkozóan, vagy gyermeket bíró elhunyt fivér esetében is – bár ezt a hagyományos irodalom nem ismeri el.²⁵ Tompult ezekután a probléma éle a levirátus alkalmazhatósága tekintetében és a kérdés már csak az, hogy miért lett parancsban előírva a sógorházasság alkalmazása? Sokan kísérleteztek a felelettel, de tévesen. Legtöbbször birtokpolitikai szempontokat említettek. Mózes azt akarta, hogy a birtok a családban maradjon meg, ne vándoroljon idegen törzshöz, ne aprózódjék fel.²⁹ Szavak, szép szavak, de fejtsük csak ki részletesen és meglátjuk, mily könnyen semmivé válnak!

Amikor egy férj gyermektelenül hal meg, akkor két eshetőségről lehet szó. Vagy életben van még az elhunyt apja, vagy nincs. Ha az apa még életben van, akkor legtöbbször még nem rendelkezik a gyermeke önálló birtokkal, de ha igen akkor is az apa lesz elhunyt gyermekének kizárólagos örököse.³⁰ Ez a helyzet fennáll akkor is, ha a levirátus megtörténik; ha a gyermeknek nincs önálló birtoka, akkor mindenki szerint, ha pedig van, akkor Rabbi Jehuda szerint.³¹ Megállapíthatjuk, hogy a férj elhunytakor – gyermektelenség esetén – a birtokviszonyban a levirátus alkalmazása semmilyen változást nem idéz elő, ha az elhunyt apja a férj elhunytakor még életben van. Vizsgáljuk tehát azt a másik esetet, amikor a férj elhunytakor az apa már nincs életben. A Tórában leírt levirátusi törvény így szól: »Testvérek,

²⁶ I. Reg. 2, 17. 21. '

²⁷ I. Reg. 2, 22-25.

²⁸ Lásd: Nachmanides, Gen. 38, 8.

²⁹ Joseph. IV. 8, 25. Leyrer Herzognál s. v. Leviratsehe. Saalschütz, C. 109. 980. pp. Nowack I.e. Mayer 455. Note 5., Winer, BRWB S. v. ar

³⁰ Tal. Baba.Bathra 115. a. Num. 27, 8-11-ben ez nincs említve, mert ez magától értetődik. L. Nachman, ugyanott.

³¹ Jebamoth 40. a. Sok Amóra helyesli ezt a nézetet. L. ott.

ha együtt laknak . . .³² tehát az apai birtokon tartózkodnak.³³ Ha nem kerülne sor a levirátusra, úgy az elhunyt fivér vagyonát valmsnnyi életbenmaradt fivér közösen örökölné,³¹ mivel gyermek nincs, az özvegy pedig nem bír öröklési joggal.³⁵ Ha azonban levirátusra sor kerül, úgy a levir egyedül öröklő elhunyt fivérének minden vagyonát. Mi történt lényegileg? Az a vagyon, amely úgysis a családban maradt volna, de több dominftsa lett volna, továbbra is a családban marad, de kevesebb tulaj átmossál. Csak nem állítja valaki, hogy ez lenne a levirátusi kötelezettség tengelye!? A Tóra ugyanis csak arra figyelmeztet, hogy »ne menjen át a birtok egyik törzstől a másikhoz«,³⁶ de hogy egy családi birtokon hány testvér osztozkodik, az igazán mellékes szempont volt a Tóra szerint. Vegyünk egy egyszerű példát: egy apa meghal és százholdas birtokán öt gyermeke osztozkodik. Mind-egyiknek 20 hold jut. Ha most az egyik fivér meghal, felszabadul 20 hold. Ha levirátus történik, úgy a levirnek 40 holdja lesz, a többi testvérnek csak 20, ha pedig elmarad a sógorházasság, akkor mindegyik fivér birtoka 5 holddal megnagyobbodik. Vájjon lényeges eltérés van-e birtokpolitikai szempontból a két állapot között?! Csak a levir vagyoni helyzete változhatik ezáltal, de jelentősebb általános hatása a levirátusi törvénynek gazdasági szempontból nem lehet. Különösen, ha tekintetbe vesszük azt a körülményt is, hogy tulajdonképpen a levir eredetileg nem is örökölte az elhunyt fivér vagyonát, csupán gyámként kezelte, amíg a sógorházasságból születendő gyermek felnőtt,³⁷ akkor lényegileg csak ideiglenesen lett a levir 40 hold tulajdonosa, de idővel az ellenkező állapot lesz: mindegyik fivér megmarad 20 holdas birtokánál. Sok más kérdést fel lehet még említeni, mint például: mi a levirátus célja akkor, ha csak egy fivér van még életben, így is, úgy is ő lenne a birtoknak egyedüli tulajdonosa. Világos tehát, hogy birtokpolitikai szempontok nem tették kényszerűvé a sógorházasság alkalmazását. Érdekes, hogy szinte valamennyi archaológus felhossa a birtokviszonyokat, mint melléktenyezőt, amely a levirátust kötelezővé tette és nem vették észre, hogy a levirátus alkalmazása, vagy elmaradása még látszólag

³² Deut. 25, 5.

³³ Lásd: Alben Ezra Deut. 25, 5. Redslöb, 13. Nowack, 1. c Keil II. 65. Note 2. V. ö. Psalm. 133, 1.

³⁴ Jeb. 1. c.

³⁵ Baba Bathra 108. a. Ez volt az általános örökösödési jog. Mohammed (Korán 4, 14.) javított a helyzeten. Lásd: Juynboll, 237. Cicero (re de publica III. 10.) igazságtalanságnak tartja, hogy a nőket az örökségből kizárták.

³⁶ Num. 36, 9.

³⁷ Lásd: Scheyer, III. C. 49. Note 15. Jahn, I.e. Mayer, 455, Joseph, I. c.

sem idéz elő komoly változást a birtokállományban egyetemes szempontból.³⁸ Ha pedig az elhunyt fivér esetleg nem családi birtokkal rendelkezne, úgy az teljesen mellékes lehet, hogy hányan osztozkodnak rajta; a Tóra csak arra ügyelt, hogy az eredeti családi birtokon ne legyen lényeges tulajdonváltás.

Másik magyarázat a levirátusi kötelezettségre az elhunyt emlékének ápolása lenne. A levirtól származandó gyermek úgy tekintendő, mint/ha az elhunyt fivér gyermeke lenne, és így fenntartja az elhunyt emlékét.

Az elhunyt emlékének hosszú fennmaradása úgylátszik csak birtok által volt biztosítható. A Tóra azt mondja (Deut. 25, 6.) »és az elsőszülött, amelyet (az özvegy) szülni fog, lépjen az elhunyt helyébe, bogy ne tűnjék el a neve Izraelből.« Ruth 4, 10-ben pedig azt mondja Boáz: »Rutho-t, Machlon feleségét is feleségül vettem, hogy fennmaradjon az elhunyt neve a birtokán és ne szűnjék meg az elhunyt neve a testvérei között és helysége kapujában.« A helység kapujában, az.iz a bíróságnál, telekkönyvi feljegyzések voltak. Egyesek ezt csak sejtik. (Kosachker, Rechtsurkunden 36, Kabana, Ruth 4, 10.). De Rim-Sin idejéből fennmaradt telekfeljegyzések Kosachker-Ungnad, 206 pp.) igazolják, bogy biztosan létezett ehhez hasonló feljegyzés. Bizonyára az elhalálozás által történt status mutatióról is történt hivatalos feljegyzés. Ha tehát az elhunyt birtokát a levirátusból születendő gyermek öröklí, úgy a város kapujában úgy van feltüntetve a kérdéses birtok, hogy az elhunyt birtoka a saját fia kezébe került örökségként. Ha egy birtok a közvetlen utód kezébe kerül, akkor fennmarad a birtokon az örökhagyó neve hosszú időn át. Helyes tehát Aben Ezra (Deut. 25, 6.) megjegyzése, hogy a birtokom fennmarad az elhunyt neve azáltal, hogy a születendő gyermek az elhunyt birtokába lép.

Meg kell jegyeznünk, hogy míg az egyiptomiaknál és a görögöknél a gyermek áldozott vagy más míveletet végzett az elhunyt apja lelkéért,³⁹ addig a héberben semmilyen nyoma nincs annak, hogy az elhunyt lelke a bibliai korban bármilyen ápolásban részesült volna. Mindamellettt kétségtelen, hogy a héberek is irtóztak utód nélkül maradni,⁴⁰ továbbá súlyt helyeztek a nevük és emlékükk fennmaradására,⁴¹ amit leginkább fiúutód létezése biztosított. Ez a természetes hajlam él most is és örökké élni fog minden emberben. Voltak, akik természetes utód hiányában adoptióval segítettek a helyzetben, de a héber jog ezt nem ismeri és nincs rá bizonyíték, hogy valamikor ismerte volna⁴²

³⁸ Keil, II. 65. is azt állítja, hogy nem birtokvándorlás meg gátlása volt a levirátus célja. Mi pedig azt állítjuk, hogy ez a levirátus 'nélkül sem történt volna meg.

³⁹ Benzinger, Arch. 122. Note 1.

⁴⁰ Mint pld.: Gen. 15, 3. 16, 2. 31. Mint isteni büntetés: Lev. 20, 21. V. ö.: Gen. 15, 2.

⁴¹ II. Samuel, 18.

⁴² Mayer §. 246. azt állítja, hogy Abraham Eliszert adoptálta. Ez téves, mert adoptációról ott nincs szó, csupán örökösének jelölte őt ki.

olvan értelemben, mint a többi népek, akiknél az adoptióval mmtegy igazi utódot véltek létrehozni. Az adoptió helyett ismertek egy másik módot a mesterséges utód létrehozásában: a leviratást.

A leviratus és az adoptió egymáshoz való viszonyáról meg kell állapítanunk a következőket: mindkettőnél fiktív gyermeket kap a gyermektelen-férj.⁴³ Az adoptiónál eredetileg az volt a cél, hogy a természetes gyermeket az adoptált gyermek minden tekintetben pótolja (névfenntartás, eltartás csládi istenek ápolása, az elhunytért való áldozás etc.).⁴⁴ Csak idővel durvult el az adoptió itt-ott és közönséges »emberkereskedielem« elnevezés helyett használták az adoptió elnevezést. Nuziban pedig hűbértörök vásárlás csak úgy történhetett, ha az eddigi tulajdonos adoptáltatta magát a vevő által.⁴⁵ Az adoptált gyermek sokszor semmilyen vérségi kapcsolatban nem állott az örökbefogadóval. Az is figyelemreméltó, hogy az adoptiónál maga az adoptáns gondoskodott az utódjáról vagy közvetlen adoptióval, vagy úgy, hogy férjhez adta a lányát azzal a kikötéssel, hogy a születendő fiúgyermek az övé legyen. Utóbbi esetben a vérségi kapcsolatot is fennállott a lánya által.⁴⁶ A leviratusnál ellenben, ha néhol utódszerzés volt is a cél, nem maga az apa gondoskodott az utódról, hanem mások, mégpedig, amikor az apa már nem is volt életben. És éppen ezért csak úgy lehetett az elhunyt számára utódot biztosítani, ha az özvegy az elhunyt egyik rokonától szüli a gyermeket.⁴⁷ így lényegesen különbözik a leviratusból született gyermek az adoptálttól és megértetjük azt is, hogy a héber jog, bár az adoptiót nem ismeri,⁴⁸ mégis elismeri, hogy a leviratusból származó gyermek az elhunyténak számít, mivel az elhunyt felesége szülte azt az elhunyt közeli férfirokonától.⁴⁹ Kétségtelen, hogy itt is fikcióról van szó, de lényegesen közelebb áll a valósághoz, mint az adopticnál és ezért helytelen Friedrichs megállapítása, hogy az Islam nem ismeriSSnes-tevkélt rokonságot, amint az adoptiót sem ismeri el,⁵⁰ mert a héber jogból is megállapítható, hogy a kettő között nagy különbség van.

Habár ez egy komoly szempont volt, mégis valószínűtlen, hogy ez lenne a főoka a mózesi leviratus kötelező alkalmazásiának. Ugyanis a leviratusi parancsot tartalmazó vers két részből áll. Első része így szól: **לֹא־תִהְיֶה אִשְׁת־הַמֵּת הַחֹצֵה לְאִישׁ זָר** »Ne kerüljön ki az özvegy idegen férfihez.« A **לֹא־אִישׁ זָר** kétségtelenül **הַחֹצֵה**-nak

⁴³ Maine, Ane. Law, 130.

⁴⁴ David in RA. s. v. Adoption §. 1. Mayer, §. 246. C. Note 8.

⁴⁵ Kosachker, Rechtsurkunden, 54. 60. 82. pp.

⁴⁶ Maine, Early Law 92. Mayer, 1. c.

⁴⁷ Maine, Early Law, 106. pp. Halál után nem lehet szó adoptióról.-
Lásd: Mayer, 1. c. Note 18.

⁴⁸ Mayer, §. 246. B.

⁴⁹ Abarbanel 310. szerint az elhunyt lelke a levirben, majd a sógor-házasságból származó első fiúgyermekben él tovább.

⁵⁰ ZVR. VII. 248 pp.

a magyarázata.⁵¹ A Talmud ugyan idézi a szamaritánusok nézetét, amely szerint **אשתירמה** jelzője **החוצה**-nek, azaz: a még csak jegyeségben álló nő özvegygé válása esetén nem mehet idegen férfihez,⁵² de ha már az együttélés megtörténte után jutott a nő özvegyiségre, akkor nem volt helye a levirátusnak, mert a levir nem élhetett együtt fivére özvegyével. Ez a nézet azonban teljesen tarthatatlan. Ruth 1, 11-ben Noomi mondja menyeyirek, hogy nem lesznek már fiai, akik őket elvonnák. Ebből következik világosan, hogy ha lennének, akkor elvehetnék a házasság után özvegyiségre jutó özvegyet is. Geiger tehát Jüd. Zeitschr. I. (1862) Nr. 3. hasztalan kísérli meg ennek a nézetnek a támogatását. Felmerül tehát a kérdés, mit jelent a **החוצה**? Nem teljesen fölösleges-e és zavarólag hat a mondat sima menetére? A Septuaginta és Vulgata egyszerűen ezt a szót kihagyták, de az említett ősi vita igazolja ennek a szónak a létezését. Azt hiszem, hogy a **לאיש זר**? lesz inkább a betoldás, és így a vers eredetileg azt mondja: »Ne kerüljön az özvegy ki az utcára.« A vers tehát elsősorban nem más, mint özvegyi védelem; küzdelem a régi szokás ellen, amely szerint a gyermektelen özvegyet egyszerűen elküldték a háztól. Ábárbánel is úgy tünteti fel a vers első részét, mint özvegyi védelmet. De természetesen nem viszi keresztül a gondolatot következetesen, mert ott van a **לאיש זר**? és ezért úgy magyarázza, hogy ne kerüljön az özvegy idegenhez, hanem a sógorához menjen, mert ez elnyösebb számára.⁵³ Eszerint a versben egy tilalom van előírva az özvegy számára, hogy ne menjen idegenhez férjhez, csak a levirhez – és ez az özvegy védelmében történik -, de van-e arra példa, hogy a Tóra valakire ráerőszakolja, hogy segítséget elfogadjon? Ha már a vers vezérgondolata özvegyi védelmet tartalmaz, bizonyára védelemnyújtását írja elő, nem pedig a védelem elfogadását. Különben is, ha az özvegy férjhezment, akkor már nem szorul rá komolyan a védelemre. Emellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy az özvegy általában örömmel ment a levirhez, ha hajlandónak mutatkozott elvenni őt és így fölösleges az özvegyet arra figyelmeztetni, hogy ne menjen idegenhez feleségül, ha a levir a sógorházasságot alkalmazni kívánja. Mindebből az következik, hogy a főhangsúly azon van, hogy ne küldjék el a gyermektelen Özvegyet elhunyt férje birtokából vagy családjából. Ha volt gyermeke, akár fiú, akár lány, akkor fölöslegessé válik ez a figyelmeztetés, mert a gyermek örökös lett,⁵¹ és az anya a gyermekkel

⁵¹ Aben Ezra, Deut. 25, 5.

⁵² Jeb. IQ. a.

⁵³ Abarbanelis, 311.

⁵¹ Eredetileg csak fiú örökölt, ezért áll **בן** a Deut.-i törvényben, mert csak fiúgyermek által volt az özvegy érdeke biztosítva, de Num. 27, 8. alapján a lány is örökölt, ezért lány létezésié esetén sem volt szükség többé az özvegyi védelemre. Lásd: Saalschütz, 758. Benzinger, Arch. 291.

marad özvegyeségi állapotban is. De ha nem volt gyermek, sorsa a legkegyetlenebb volt és ezért figyelmeztet a Tóra, hogy ne küldjék el az özvegyet a családból.⁵⁵ Hogy a Mózesi törvények az özvegyet védtek, arra fölösleges bizonyítékot felhozni.

Mínhogy az özvegy eltartása esetleg költséggel jár és általában segítségnyújtás megtagadása nem járhat sánctióval, ezért kidomborítja a Tóra a másik szempontot is; az elhunyt fiver emlékének ápolását. Ez a szempont a levirt még erősebben kötelezi a segítségnyújtásra és még hozzá tökéletes segítség nyújtására, mert feleségül kell vennie az özvegyet. Sánctiót is alkalmazhat a nő a levirrel szemben és ezáltal inkább biztosítva van az özvegyen való megsegítés, mert a levir nem igen tette ki magát a chaliza eljárásnak.⁵⁶

Hogy nem az elhunyt emlékének ápolása volt a főmotívum, az abból is kitűnik, hogy a bíróság nem önként lépett fel a kegyeletet megtagadó levir ellen, csupán az özvegy panasza alapján.⁵⁷ A levirátus alkalmazását úgy Deut.-ban, mint Támárnál a nő erőlteti, mert elsősorban az ő érdekéről van szó. A Sifre is az özvegyi védelmet veszi alapul, amikor megállapítja, hogy ha van az özvegynek lánya vagy akárcsak leányunokája, már nem kerül sor a levirátusra. Ha ugyanis az emlékfenntartás lenne a főcél, akkor ilyen esetben még az elhunyt emléke nincs biztosítva, mert erre csak a fiúgyermek alkalmas.⁵⁸

A chaliza cselekménye két részből áll: a sarulevételből és a kiköpésből. Mindkettőt a nő végzi. A sarulevétel a tulajdonjog lemondásának ősi jelképe,⁵⁹ a birtokról lemondó fél levette saruját és átadta a birtok megszerzőjének.⁶⁰ Amint az archaológusok helyesen megjegyezték, itt nem a levir veszi le a saruját, mint aki önként lemond a birtokáról, hanem az özvegy mintegy meg-

⁵⁵ Az archaológusok megemlírik ugyan az özvegy érdekét, mint mel-
lék szempontot, lásd 29. jegyzetet, de főmodvumként csak Redslab., 30 pp.
tekinti.

⁵⁶ Maimonides, Dalalat Al Hairin. III. C. 49.

⁵⁷ Benary, 12. szerint a levirátus az özvegy követelésétől függetlenül
is kötelező. Lásd: Maim. Jibbum I. 1. II. 10. (Keil, 65. Note 3, téved.)

⁵⁸ IL Samuel, 18, 18. Lásd: Benzinger Haucknál s. v.. Familie etc
747. A nemzetség fenntartására és a családi kultusz ápolására nézve is. V. ö.
וְיָרַח וְיָרַח

⁵⁹ Ruth, 4. 7. V. ö. Psalm. 60, 10. (Főleg ingatlannal kapcsolatos
ügyletnél alkalmazták, lásd: Jerusakni Kidduschin I. 60. c.) Lásd: Winer
1. c. Nowack 1. c. Más népeknél: Keil II. 63. Note 4. Schulte, Rufth, 4.

⁶⁰ Tal. Baba Mezia 47. a.-ban vita van, hogy melyik fél adta a
sarut. A Halacha szerint a vevő adja. Lásd: Maimon. Mechira V. 5.
A Halacha a saruátadást ellenértéknek (חַרְטוּמָּה) tekinti, nem pedig jog-
lemondásinak.

fosztja⁶¹ a levirt egyelőre csak rendelkezési, de gyermek nem születése esetén véglegesen neki jutandó birtoktól.⁶² A kiköpés is megtörténik.⁶³ A hagyományos irodalom is elismeri, hogy ez a kiköpés nem múlhatatlanul szükséges tényező a chaliza eljárásnál,⁶⁴ de mindenesetre a nő megtehetette. Mindkettő kétségtelenül sértés volt a levirre nézve; a sarulevétel talán még inkább, mint a kiköpés, mert hisz a levir csúfneve ehhez az aktushoz tapadt (»sarutól megfosztott«. Nem »mezítlás«!)⁶⁵ Mivel ezeket a sértéseket a nő alkalmazta, bizonyára elsősorban vele szemben járt el a levir igazságtalanul, ha a sógorházasságot megtagadta.

A Mózesi levirátusi parancsnak az alapja eszerint főként az özvegyen való segítségben keresendő, ugyanúgy mint a geulánál, azzal a különbséggel, hogy a levir kényszerítve van az özvegy sógorőjén segíteni. A Geulahnak kétségtelenül elsősorban az özvegyen való segítség volt a célja, de emellett említve van az elhunyt emlékének fen tartása is.⁶⁶ Ebből is látható, hogy a kettőnek közös jellege van. A különbség csak az, hogy a levir köteles az özvegyet elvenni és az özvegy sanctióval élhet vele szemben, ha a levirátusi megtagadta, de más rokon minden következmény nélkül megtagadhatja az özvegy elvételét.

Ábárbánel nagyon helyesen rávilágít arra, hogy éppen a levirátusi törvény előtt több olyan parancs van, amelyeknek az irgalmasság az alapja,⁶⁷ tehát maga a keret, amelyben a levirátusi törvény elhelyezve van igazolja, hogy a sógorházasságnál az özvegyen való segítség volt a főcél. Különbséget kell tehát tennünk az őshéber-kanaáni. és a Mózesi levirátus között. Ugyanis, míg a Juda-Támár elbeszélésben inkább az elhunyt emlékének fennmaradása van kidomborítva levirátusi célként, addig a Mózesi levirátusban az özvegy megvédése a levir főfeladata.

⁶¹ Ruth, IV. 7. שרף önkéntes levételt jelent, Deut. 25, 9. הרץ inkább erőszakos lerántást. Lásd: Ges.-Buhl, Thes. s, v. הרץ és שרף.

⁶² Winer I. c. Redslöb, 19, Keil, I. c.

⁶³ Deut. 25, 9. LXX. es Joseph-us IV, 8-23. , κ'τά πρόσωπον αὐτοῦ" u. i. V. 9, 4. Vulgata: »in fadem«. Keil, II, 63. Note 4. Benzinger, Arch. 293. A rabbiinizmus szerint (Jeb. 106b.) a kiköpés. a le||ir előtt, nem pedig arcába

⁶⁴Maimonides, Jibbum IV, 12.

⁶⁵ Deut. 25, 10. Lásd: Benzinger, Hauck-nál s. v. Familie etc 746. Cuttmann, Geiger's Wiss. Zeitsch. 1839. 73. A sértés abban állott ,hogy a nő fosztotta meg a levirt sarujától. Mayer §. 254. Note 9. Jes, 20, 1-4. alapján egyéni magyarázatot ad, de tévesen. Riehm H. W. B. des Altertums. Leipzig, 1884. s. v. יבם tévesen csak a kiköpést tartja sértésnek. A sértés tulajdonképen csak a levirt illetheti, lásd: Jeb. 102b. A »בית הרץ« corruptio lehet בישאל szó elejének ditographiája által.

⁶⁶Ruth, 4, 10.

⁶⁷ Abarbanelis, 309, 4.

Vannak, akik úgy vélik, hogy a Mózesi jog szerint az özvegy mintegy automatikusan a levir feleségévé lesz.⁶⁸ Erősen örökségi színezete volna ennek, ha ezt szószerint vennők, Már a kaukázusi népeknél találtunk rá példát, hogy ha a levir nem veszi el az özvegyet, akkor elválik tőle. A Mózesi jogban azonban ez nem áll. Ha az özvegy valaki idegennel házasságot köt, nem tekintik házasságtörőnek, sőt az idegennel kötött házasság érvényes talán a rabbinizmus szerint is.⁶⁹ Válólevelet sem ad a levir a sógorházasságra váró özvegynek (שומרת יבם) ha a sógorházasságot megtagadja, legfeljebb csak a rabbinizmus tekinti a chalizát végrehajtó özvegyet elvált nőnek,⁷⁰ de a Mózesi jog szerint ez a nő független, csak a levir kötelessége őt elvenni, elsősorban azért, hogy segítsen rajta sanyarú helyzetében és csak azután abból a célból, hogy a születendő gyermek hordozója legyen az elhunyt emlékének. Az utóbbi cél elérése kétes; talán nem is születik gyermek, különösen, ha a levir vagy az özvegy már koros. Gyakran nem is volt az elhunytak birtoka és így nehezen képzelhető el az elhunyt emlékének ápolása. Ha történetesen a levirátus alkalmazása után a levir is meghal, mint például Támár esetében, vagy a saduceusok látszólagosan költött elbeszélésében,⁷¹ hogyan történék az elhunytak emlékének megőrzése? A levirátusi parancs mégis fennáll ilyen esetekben is; vajjon nem világos-e, "hogy nem a név és az emlék fenntartása, hanem az özvegy megsegítése a főcél?

Említettük volt, hogy a Codex Hammurabjiában a sógorházasságnak nincs nyoma. Ennek magyarázata az lehet, hogy az özvegyen való segítség céljából fölösleges volt a levirátus alkalmazása, az özvegy érdeke enélkül is teljesen biztosítva volt. Ugyanis a Hammurabbi-korabeli babiloni házasság már nem viseli magán az egykori vételházasság nyomát. Suméri hatásra itt is elterjedt, hogy inkább a nő kap hozományt (nudunnu) apjától, illetve kiházásítójától, a férj is ad feleségének ajándékokat és legtöbbször még életében intézkedik, hogy halála esetén felesége megélhetése biztosítva legyen. Ha a férj meghal, akkor az özvegy rendelkezik a szülői háztól kapott hozomány és a férje által számára biztosított vagyon fölött. Sőt, ha ez nem történt volna meg, akkor a bíróság állapít meg számára egy megélhetést biztosító vagyont.⁷² Az asszír jogban és a kaukázusi népeknél tapasztalható azon jelenség, hogy a nő, különösen az özvegy nő, a család vagyontárgyát képezte, szintén összeegyeztethetetlen a Codex Hammurabbi szellemével és így az asszíroknál dívott levirátusi forma itt nem

⁶⁸ Maim. Jibbum I, 1. „שוו אשתו היא שהקנו אותה לו מן השמים”

⁶⁹ Tal. Jeb. 92b. Ugyanott Tosephoth s. v. אמר רב אבל

⁷⁰ Tal. Kid. 78a. Maim. Biah XVII, 7.

⁷¹ Máté 22, 24-28. Markusz, 12, 18-23. Lukács 20, 27-33.

⁷² Lásd: Ebsling, RA. s. v. Ehe, III, 2. IV. 2b.

fordulhatott elő. Minthogy az özvegyen való segítség is kellően biztosítva volt, főlegessé vált a Mózesi formájú levírátus alkalmazása is.

IV. A héber levírátus megszűnése.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a levírátusi intézmény általában eltűnőfélben van. Ennek okát nem nehéz megállapítani. Ugyanis azok az okok, amelyek az intézmény előidézői és főleg fejlesztői voltak, idővel el-eltűnedeztek. A családok izoláltsága, amely természetesen termelte ki magából a levírátus létrejöttét, megszűnt. De méginkább eltűnt az az állapot, amely olyan sok népnél fennállott, hogy a nő, különösen az özvegy nő, családi vagyon legyen. Az elhunyt férj nevének és emlékének az ápolása sem bír már jelentőséggel a mai emberiségnél általában, különösen nem szokás többé az elhunyt lelkéért áldozatot bemutatni.

A héber levírátus, amelynek főindítéka az özvegyi védelem volt, szintén megszűnt általában; a Chaliza foglalta el a helyét. Az özvegy megélhetése idővel a hébereknél (a többi népnél is) levírátus nélkül is biztosítva lett a feleség nevére írott törvényes adomány által (moring), amely jelentős összeget jelentett az özvegy számára. A hozományt is visszakapja a gyermektelenül maradt özvegy. De mindettől eltekintve, az örökösök kötelesek az özvegyet élelemmel, lakással és ruházattal ellátni úgy, mint férje életében élvezte azokat, mindaddig, amíg újból el nem jegyezte magát, vagy míg a Kethubát nem követeli. Még végkielégítés elfogadására sem kényszeríthetik őt az örökösök.¹

Rabbi Gersom ben Jehuda (960-1040) többnejűség elleni tilalma lehetetlenné tette a sógorházasság alkalmazását, ha a levir nő volt. Habár az általános nézet az, hogy a tilalom nem vonatkozik levírátus esetére,² mégis a többnejűség elleni küzdelem a köztudatban oly erőssé lett, hogy ebben az esetben sem került sor a bigámiára. A Targum szerint már a Goel is azért tagadta meg Ruth elvételét, mert volt felesége,³ idővel ez még határozottabb formát öltött és levírátusra általában nem került sor, ha a levir nő volt.

A levir gyakran visszaélt a jogával. Nem vette az özvegyet feleségül, de Chaliza útján sem akarta szabaddá tenni, amíg az Özvegy nem fizetett a levirnek egy általa megállapított összeget

¹ Tal. Kethuboth 52ab. 54a.

² Schul. Ar. Eben Haezer I, 10.

³ Tar. Ruth, 4, 6. U. i. Ruth Rabba.

és ez ellen védekezendő,⁴ már a nő férjhezmenésekor szerződésileg gondoskodott az apa arról, hogy lánya Chalizával szabaddá váljék gyermektelen özvegysége esetén.⁵ Mindezek a körülmények erősen hozzájárultak a sógorházasság megszűnéséhez.

Az idők folyamán az incestus fogalmát bizonyos mértékben a levirátusra is kiterjesztették, nem vették szívesen a sógorházasság alkalmazását,⁶ úgy, hogy ma a hébereknél – egyes szefárd, helyektől eltekintve – az a helyzet, hogy a leviratust, amelyet a levir valamikor köteles volt végrehajtani, ma már egyenesen nem teheti meg.

Megszűnt továbbá a leviratus minden olyan területen, amely erősen a kereszténység befolyása alá került, mert eltekintve a nő szociális állapotának javulásától, az egyház tilosnak nyilvánította a sógorházasság alkalmazását.

Ez a története egy valamikor legtermészetesebbnek tűnő házasságnak, amely idővel itt-ott kötelező házasság lett és végül átment a másik végletbe: tiltott házasság lett belőle.

⁴ Már a Talmudban nyoma van annak, hogy a beteg férj halála, előtt igyekezett feleségét a leviratusi kötelezettség alól kivonni. Lásd: Gittin 72a, 75b.

⁵ A szerződés mintáját (שטר הליצה) lásd: Mendelssohn, Ritualgesetze II. §. 2. E.

⁶ Bechoroth 13a. Lásd: Schulch. Ar. Eben Haezer 165, 1.

Irodalom*

- Benary, De Hebr. leviratu, Berolini 1835.
- Benzinger J. Hebräische Archäologie. Leipzig 1927.
- Der alte Orient. 1931. (29.)
- Burkhardt J. L. Notes on the Bedouins and Wahabys, London 1831.
- Du Halde, Description de la Chine et de la Tartarie chinoise. La Haye 1736.
- Ebeling-Meissner's Reallexikon der Assyrologie, Berlin-Leipzig 1936.
s. v. Adoption, Ehe.
- Ebert Max, Reallexikon der Vorgeschichte. Berlin 1926. VII s. v. Levirat.
- Ehelolf Hans, Ein altassyrisches Rechtsbuch. Berlin 1922.
- Encyklopädia Judaica. Berlin, s. v. Ehe, Familie, Inzest.
- Ernan-Ranke, Ägypten und ägyptisches Leben im Altertum 1923.
- Flavius Josephus, Antiquitates IV.
- Geiger's Jüdische Zeitschrift. 1862. I. Nr. 3.
- Geiger's Wissenschaftliche Zeitschrift für jüd. Theologie. IV. 1838.
- Gressmann Hugó, Altorientalische Texte und Bilder zum alten Testament.
Berlin 1926.
- Hauck's, Realencyklopädie für protestantische Theol. und Kirche. Leipzig
1898. s. v. Familien und Ehe bei den Hebräern.
- Heinisch Paul, Das Buch Genesis. Bonn 1930.
- Herzog's Realencyklopädie für protestantische Theol. und Kirche. Leipzig
1881. s. v. Leviratsehe.
- Hóman-Szekfü, Magyar történet, Budapest, I.
- Jahn Johann, Biblische Archäologie, Wien 1796-1805.
- Jeremiás Alfréd, Das alte Testament im Lichte des Orients. Leipzig 1930.
- Jirku Anton, Altorientalischer Kommentar zum alten Testament 1923.
- Junker Hubert, Das Buch Deuteronomium. Bonn 1933.
- Juynboll Th. W., Handbuch des islamischen Gesetzes., Leyden-Leipzig
1910.
- Kautsch E., Die Apokryphen und Pseudepigraphen des alten Testament.
Thübingen 1900.
- Keil Carl Friedrich, Handbuch der biblischen Archäologie, Frankfurt
1859. II.
- Kimchi David's, Kommentar zur Genesis. Pressburg 1842. Ed. A. Ginsburg.
- Köhler Josef's Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, Stuttgart,
3., 4., 6., 7., 11., 17., 19., 23., 25., 27., 34. évf.
- Koschaker Paul, Neue keilschriftliche Rechtsurkunden aus der El-Amarna-Zeit. Leipzig 1928.
- Koschaker Paul, Quellenkritische Untersuchungen zu den »altassyrischen Gesetzen.« Leipzig 1921.
- Koschaker-Ungnad, Hammurabi's Gesetz. Leipzig 1923. VI.

- König Friedrich Wilhelm, Der alte Orient-ben. 1931. (29.)
 Maimonides Mózes, Dalalat Al Hairin és Jod Hachsaka.
 Maine H. S., Ancient Law. London 1861.
 Maine H. S., Early Law and Custom. London 1883.
 Mayer Samuel, Die Rechte der Israeliten, Athäner und Römer. Leipzig 1886.
 Meissner Bruno, Babylonien und Assyrien I. 1920.
 Michaelis Johann David, Mosaisches; Recht. Reutlingen 1785. II.
 Madras Rabba. Genesis-hez és Ruth-hoz.
 Mikraoth Gedoloth. ed. Schoken 1937.
 Nowack Wilhelm, Lehrbuch der hebräischen Archäologie, Leipzig 1894.
 Oldenburg E. W., Die Frau in der römischen Sage und Geschichte*
 Berlin 1927.
 Ozar Israel, New-York 1911. V. s. v. Jibbum.
 Orientalische Literaturzeitung, Leipzig 1920.
 Redslöb M. Gustav Moritz, Die Levriats-Ehe bei den Hebräern. Leipzig
 1836.
 Saalschütz J. L., Das Mosaische Recht. Berlin 1853.
 Scheyer Simon, Dalalat Al Hairin. Berlin 1920.
 Schulchan Áruach, Eben Haezer.
 Schultz Alfone, Das Buch der Richter und das Buch Ruth.
 S'arcke C. N., Die primitive Familie in ihrer Entstehung und Entwicklung.,
 Leipzig 1888.
 Talmud, Babyloni és Jeriasalemi.
 Winer G. Benedict, Biblisches Realwörterbuch, Leipzig 1838. s. v. **רות, יבום.**

Rövidítések.

- AO = Der alte Orient.
 AOK = Jirku Anton, "Altorientalischer Kommentar zum alten Testament.
 AOTB – Gressmann Hugó, Altorientalische Texte und Bilder zum alten
 Testament.
 ARB = Hans Ehelolf, Ein altassyrisches Rechtsbuch.
 BRWB = Winer G. Benedict, Biblisches Realwörterbuch.
 EJ = Encyclopaedia Judaica.
 OLZ = Orientalische Literaturzeitung.
 RA = Reallexikon der Assyrologie.
 ZWR = Kohler's Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft.

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	3
I. A leviratus elterjedtsége	5
II. A leviratus keletkezésének oka és helye a házasság- jogban	17
III. A héber leviratus.....	22
IV. A héber leviratus megszűnése	35
Irodalom.....	37
Rövidítések.....	38